

יחסים מסוכנים: זאב ז'בוטינסקי ומשרד החוץ של פולין

אלי צור

ב־8 ביוני 1939, פחות משלושה חודשים לפני פלישת הצבא הנאצי לפולין, נסע אנטוני פפרוצקי (Paprocki), איש משרד החוץ של פולין, ללודז' כדי לפגוש שם את זאב ז'בוטינסקי, מנהיג ההסתדרות הציונית החדשה (הצה"ר). בדוח שכתב פפרוצקי למחרת היום הוא תיאר את עמדותיו של זאב ז'בוטינסקי ואת התרשמותו ממנו. לדבריו, 'מר ז'בוטינסקי עשה רושם של אדם טוב, אך מאוכזב ושבור נפשית'.¹ זה היה אחד המפגשים האחרונים בין ז'בוטינסקי ובין אישיות ממלכתית של פולין העצמאית. כעבור שלושה חודשים היו אישים אלה לשבויי הצבא הגרמני או לפליטים הנודדים מערבה בדרכי אירופה. הפעילות האינטנסיבית של ז'בוטינסקי ושל שליחיו נעשתה אפיוודה נשכחת, ובמאמר הזה אנסה לשחזר אותה.

ולדימיר זאב ז'בוטינסקי היה איש ברוך כישרונות. הוא היה הוגה דעות, מנהיג של תנועה פוליטית ואידאולוגית, פובליציסט, סופר ומשורר. למרות מגוון העיסוקים הזה הוא עסק אך מעט בתחום שהוא מעניינם של המנהיגים: פוליטיקה מעשית. רוב חוקרי הרוויזיוניזם העדיפו להתמקד בהיבטים אחרים של פעולתו, מתוך הזנחת התחום, ואילו במאמר הזה המוקד הוא ניתוח ביקורתי של פעילותו בזירת הדיפלומטיה המעשית. בשלוש אפיוודות קצרות פנה ז'בוטינסקי לתחום זה, לדברי הביוגרפים שלו: בימי מלחמת העולם הראשונה הוא ניהל בלונדון מאבק להקמת הגדודים העבריים; לאחר המלחמה הוא קיים מגעים עם סמיון פטלורה (Petliura), מנהיג הלאומנים האוקראינים; ובשנים שקדמו למלחמת העולם השנייה השתתפו הוא ושליחיו בפגישות רבות מספור עם אנשי הממשל בפולין. אפשר לומר כי בשתי הפרשיות האחרונות הוא הלך בעקבות הרצל. הרצל נפגש ב־1903 עם ויאצ'סלב פלהוה (Plehve), שר הפנים הרוסי, שהיה ידוע בעמדותיו האנטישמיות. דברי ייסבו על הקשרים אשר התקיימו בשנים 1936-1939 עם ממשלת פולין, מתוך הדגשת השנה האחרונה לעצמאותה של פולין. כמו בכל פגישה מעין זו, לכל צד היו יעדים משלו, שונים מיעדי שותפו לדיונים. את אופי ההתייחסות ואת גבולות שיתוף הפעולה הקובעים את היקף היעדים מכתיבה מערכת הדימויים של הצד שמנגד אפילו יותר מן המטרות הקונקרטיות

1. A. Paprocki, Sprawozdanie z rozmowy...z Zabotynskim, AAN (Archiwum Akt Nowych, Warszawa), MSZ 9918, Str. 107-108

שכל צד חותר אליהן. המאמר מתבסס בעיקר על החומר הנמצא בארכיון לעת החדשה בוורשה (Archiwum Akt Nowych, Warszawa [AAN]). רוב החומר השייך לעניין נמצא בחטיבת משרד החוץ של פולין. במלחמת העולם השנייה ניוזק הארכיון הממלכתי של פולין, ושרידיו עברו דרך הארכיון הנאצי והארכיון הסובייטי; לכן יש בו לקונות נרחבות. יתר על כן, לפי הרישום הפנימי, עד 1939 עסקה חטיבה נפרדת ביחסי ממשלת פולין והתנועה הרוויזיוניסטית. החטיבה הזאת התפזרה, ופיזור זה מגביר אף יותר את קשיי שחזור היחסים ביניהן. החומר המשלים את התמונה, ובכללו יסודות פולניים, נמצא בארכיון מכון ז'בוטינסקי (אמ"ז), ובלי עזרתו ספק אם היה המאמר רואה אור. מאמר זה, מטבע החומר הארכיוני שהוא התבסס עליו, מתמקד יותר בנקודת ראייה של ממשלת פולין ולא בעמדה הרוויזיוניסטית.

'השאלה היהודית' במשרד החוץ של פולין

במאי 1935 נפתח השלב האחרון בתולדות פולין העצמאית. הוא הגיע לסיומו בספטמבר 1939, עם כיבוש פולין בידי צבאות היטלר. עד אז, למרות היעדר תואר רשמי, שלט יוזף פילסודסקי (Pilsudski) על פולין ביד רמה, ורוקן את המערכת הפוליטית שלה משרידי הדמוקרטיה, כמו שזו נתפסת במשטרים פרלמנטריים. בראשית העשור הוא אסר פוליטיקאים מן האופוזיציה, ולאחר משפט שנודע בשם 'משפטי ברסט' חדלה האפוזיציה מלהיות סיכון כלשהו לשלטונו. את סלידתו מן המפלגות, בסיס המשטר הפרלמנטרי, ביטא פילסודסקי בהישענו על מערך פרלמנטרי, 'גוש בלתי מפלגתי לשיתוף פעולה עם הממשלה', שבעזרתו שלט על המדינה. סופו של תהליך ניוון הדמוקרטיה בא עם פרסום חוקת אפריל 1935. מן החוקה סולקו הסעיפים המבטיחים את חירויות הפרט, החוקה חיוקה את מעמד הנשיא, ובתוך כך החלישה את הפרלמנט. בעקבות פרסום החוקה הועבר ביולי של אותה שנה תיקון לחוק הבחירות, והוא ביטל את משמעות המפלגות כגופים שמעצבים את הרכב הפרלמנט. בין אישור החוקה ובין פרסום התיקון מת יוזף פילסודסקי. בעקבות מותו נפתחה מלחמת ירושה בין שותפיו הזוטרים. המלחמה נסבה על עמדות כוח מכאן ועל גיוס התמיכה הציבורית מכאן. המבחן הראשון ליכולתם של יורשי פילסודסקי לשלוט במדינה היה בספטמבר 1935, אז נערכו בחירות כלליות, ורוב אוכלוסיית המדינה החרימה אותן. כישלון הבחירות הוביל לפיצולו של 'הגוש הבלתי מפלגתי' לשלושה מחנות יריבים, וכמו כן הוא הוכיח לראשי המחנות הניצים את חשיבות גיוס דעת הקהל. אחד הכלים לגיוס פופולריות במאבק על דעת הקהל בפולין היה השימוש באנטישמיות – גלויה או סמויה. בשנות השלושים סבלה פולין ממשבר מבני, חברתי וכלכלי, וחוגים רבים בה האמינו כי סילוק היהודים יביא לפתרון מצוקותיה של המדינה בלי שישלמו הפולנים עצמם את מחיר השינוי. המגמה האנטישמית ניוונה מדימוי היהודים לגורם פרויטי ולא פרודוקטיבי. בדרך כלל היתה הפעילות האנטי-יהודית ברחוב מעשה ידיו של האגף הקיצוני של האנדיצה, המחנה הלאומי-הדמוקרטי שהתארגן במסגרת ה'נארה', המחנה הלאומי-הרדיקלי; אך כאשר יזמו הכוחות הפרו-ממשלתיים, יורשי

'הגוש הבלתי מפלגתי', בפברואר 1937 את הקמת 'מחנה הליכוד הלאומי', המוכר בצופן הפוליטי של פולין בשם 'אוזון' (OZN), לבשה ההתארגנות סממנים אנטישמיים מובהקים. ה'אוזון' דגל במשולש מדינה-צבא-כנסייה, רצה מדינה סמכותית של 'חוק וסדר', ובשם ההגנה על ערכי הפולניות והישרדותו הכלכלית של המעמד הבינוני הפולני טיפח מאבקים כלכליים ותרבותיים ביהודים. אמנם ה'אוזון' לא נעשה הבסיס הציבורי של הממשלה, אך הדבר היה חסר משמעות הואיל וחוקת אפריל 1935 רוקנה את הפרלמנט מסמכויותיו. חולשת ה'אוזון' עודדה את ההקצנה בעמדותיו, והן התבטאו בעידוד הגירת היהודים בכל דרך אפשרית.²

בשלושה ערוצים התנהלה המדיניות האנטישמית של המסד בפולין, ובהם התערבבו פעולות המחנה האנדקי האופוזיציוני וצעדי הממשלה אלה באלה. האנדקים, ובייחוד הפלנגה, האגף הקיצוני שלהם, שהיה בעל נטיות פשיסטיות, רדפו את היהודים ברחובות הערים, פגעו פיזית בסטודנטים היהודים והשליטו טרור במקומות ריכוז של יהודים. הגופים הכלכליים הקשורים לאנדציה ארגנו מסכת צעדים אנטי-יהודיים בתחום הכלכלה, והחשוב שבהם היה חרם על הסוחרים היהודים. החרם הידרדר לעתים להתנגשויות בין מארגניו ובין הסוחרים, ומכאן הידרדר אפילו לפרעות שפגעו בעיירות שלמות. הפרעות בפשיטיק ובמינסק מזוביצקי היו לסמלים המעידים על המציאות היהודית ב-1936 וב-1937. בד בבד עם פעילות חוץ-ממסדית התנהלה פעילות פרלמנטרית שאפשר לפרשה כעשייה אנטי-יהודית, ובמוקדה עמדו שאלות בעלות אופי דתי כמו סוגיית ההכרה ביום א כיום החופשי היחיד בשבוע וסוגיית ההתנגדות לשחיטה הכשרה בגין היותה 'לא הומניטרית'. הן הפעילות הפרלמנטרית והן זו ברחובות ערי פולין יכלו לטעון לאהדה בקרב שני מרכזי הכוח העיקריים של פולין: הכנסייה והמסד הממלכתי. על רקע הפרעות ביהודים כתב הקרדינל אוגוסט הלונד (Hlond), ראש הכנסייה הפולנית, איגרת רועים, ובה קבע כי למרות גינוי את הפגיעה הפיזית ביהודים, 'ביחסי המסחר רצוי להעדיף את שלך על פני האחרים, לדלג על חנויות היהודים ודוכניהם בשווקים, להיבדל מן ההשפעות השליליות של המוסר היהודי... להחרים את העיתונות היהודית ואת ההוצאות לאור המשחיתות שבידי היהודים'.³ למרות ריבוי האמירות האנטי-יהודיות של הכנסייה הקתולית בשנות השלושים, נקודת המוצא שלה היתה מסורתית-דתית ולא לאומית ועל אחת כמה וכמה לא גזענית. עם זאת צריך לציין שהגופים האנטישמיים השונים בפולין, ובכלל זה ארגונים שהפרקסיס שלהם דמה להתנהגות הנאצים בגרמניה בשנות השלושים, הסבירו שעמדתם נובעת מנורמות דתיות ולא מאידאולוגיה חילונית כלשהי. על כן חשיבות אמירות ראשי הכנסייה הפולנית נעוצה לא בתוכניה, אלא בלגיטימציה שהעניקה השמעתן לגורמים האנטישמיים הפעילים.

גם עמדת המסד הממלכתי היתה דו-ערכית. אמנם ממשלת פולין התנגדה לפרעות ביהודים משום שהן ערערו חוק וסדר ופגעו בדימוי המדינה מעבר לגבולותיה, אבל גם

2. H. Zielenski, *Historia Polski 1914-1939*, Wrocław 1983, pp. 245-255

3. 'Głos Prymata Polski', *Rycerz Niepokalanej*, 1936, no. 5

כשהגיעו הפרעות האלה לשיאן היא לא יצאה חוצץ נגד הגופים הכלכליים שתמכו בהם כלכלי על היהודים, אולי משום שגופים אלה היו חלק מבסיסה הציבורי. שניות זו באה לידי ביטוי בהופעת פליציאן סלבווי סקלדקובסקי (Slawoj Skladkowski), ראש ממשלת פולין, בסיים הפולני ביוני 1936: 'לדעת ממשלתי אסור לפגוע באיש בפולין, ממש כמו שבעל בית הגון אינו מרשה להזיק לאיש בביתו. מאבק כלכלי - אדרבה, אך בלי פגיעה'.⁴

התנהגות הרחוב הפולני ועמדת הכנסייה והממשלה עוררו חרדה בקרב היהודים. נוסף על כך, דעת הקהל היהודית קראה את המציאות קריאה מעוותת; היא הוסיפה לראות במערכת המיסוי הממלכתית את הגורם המרכזי האחראי למאבק ביהודים. ראייה כזו היתה נכונה בתקופה שקדמה להפיכת פילסודסקי. מדיניותו הכלכלית של ולדיסלאב גרבסקי (Grabski) בשנת 1924 הופעלה ממשרד האוצר, והותרה זיכרון קולקטיבי מר בקרב יהודי פולין; ואולם במחצית השנייה של שנות השלושים מוקד הפעילות האנטי-יהודית היה משרד החוץ של פולין. בתקופה הנידונה שלטה במדינה הברית של המרשל אדוורד רידו-שמייגלי (Rydz-Smigly), ראש הצבא הפולני, של איגנצי מושצ'צקי (Moscicki), הנשיא, ושל יוזף בק (Beck), שר החוץ. בק הופיע בשילוש הזה כעוזרו הקרוב של פילסודסקי המנוח, ומעמד זה העניק יוקרה מיוחדת גם למשרד שבראשו עמד. במחצית השנייה של שנות השלושים היה המאבק ביהודי פולין נרחב הרבה יותר: לא רק מאבק פיננסי באמצעות מערכת המיסוי, אלא מאבק רב-זרועות שהשתתפו בו רוב משרדי הממשלה, אך רוכז בידי משרד החוץ בפולין. בשל ריכוז יתר של תפקידים בסביבתו הקרובה של בק, משרד החוץ של פולין סבל מחולשה מבנית. לצדו של בק עבדו שני עוזרים - יאן שמבק (Szembek) ומירוסלב ארצישבסקי (Arciszewski), בתואר תת-מזכירים. שמבק הופקד על סוגיות פוליטיות, ומירוסלב - על תחום הכלכלה והתקציב של המשרד. במשרד השר פעלו לו לצד זו מזכירות המשרד ולשכת השר בראשות מיכאל לוביינסקי (Lubienski). לשכת השר ניהלה בפועל את מדיניות החוץ של פולין, ומחלקות המשרד - בחששן להיעשות גופים טכניים בלבד - ניסו לפתח זירות פעילות עצמאיות. ארבע מחלקות היו במשרד החוץ בפולין של ימי בק: מחלקת הטקס, המחלקה הפרסונלית, אגף מדיני-כלכלי והמחלקה הקונסולרית. באגף המדיני היו חמש מחלקות משנה, ובכלל זה המחלקה המשפטית ומחלקת העיתונות, והן הופקדו על קשרי פולין עם העולם - לפי אזורים. למרות חשיבות האגף לא ניצב בראשו איש; כל מחלקה ממחלקותיו התנהלה התנהלות עצמאית, וההכרעות האסטרטגיות התקבלו בלשכת השר. עם זאת, בראש המחלקה הקונסולרית ובראש המחלקה הפרסונלית עמד ויקטור דרימר (Drymmer), וחיבור תפקידים זה העניק לו עצמה רבה. לבד מן התפקידים שהם שגרה בכל הקונסוליות בעולם היו במחלקה הקונסולרית שתי תת-מחלקות שהן מעניינו של חיבור זה: תת-מחלקה לפולנים מעבר לגבול ותת-מחלקה למדיניות ההגירה (EI) בראשות אפולוניוש זריכטה (Zarychta). שני הגופים האלה עסקו גם בשאלות הקשורות ביהודי פולין, ובשנות השלושים הם היו למערכת שניהלה את מדיניות ממשלת פולין בעניין היהודים.⁵

4. J. Tomaszewski, *Preludium Zagłady*, Warszawa 1998, p. 47

5. P. Lossowski, *Dyplomacja Drużej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1992, pp. 200-205

תפקיד משרד החוץ בפולין כמוקד הפעילות בעניין היהודים ניוון מהמסורת שהתפתחה בראשית ימיה של פולין העצמאית. משרד החוץ בפולין התפתח מיד לאחר מלחמת העולם הראשונה, כאשר דמויות שונות בפוליטיקה הפולנית פעלו בוורסאי לשכנע את נציגי המדינות המנצחות להעניק עצמאות לפולין בתנאים הטובים ביותר מבחינתה. אחד המאבקים המרכזיים שניהלו הפולנים בוורסאי היה באמנת המיעוטים, שקישרה בין ההכרה בפולין הריבונית ובין התחייבותה לכבד את זכויות המיעוטים הלאומיים שבשטחה. על שמירת הקשר בין השניים עמדו עסקנים יהודים מפולין וממדינות אנגלו־סקסיות. גם אחרי ועידת ורסאי הוסיפו אנשי משרד החוץ לקיים קשרים עם נציגי הציבור היהודי בפולין ולנסות להשפיע דרכם על הדמויות החשובות (לדעתם) ביהדות העולמית. יהדות המערב נחשבה בוורשה כמעצבת את דעת הקהל בארצותיה, ותפיסה זו התחזקה עם גל הפרעות ביהודים במזרח פולין ועם תגובת העולם הנאור שבאה בעקבותיו ופגעה קשות בדימויה של פולין. לארבעה יעדים חילק משרד החוץ של פולין את עניינו ביהודים – על בסיס צורכי פולין, כמו שהוא ראה אותם בשנות השלושים, ולפי המסורות שהתפתחו בקרבו; (א) ניסיון להשפיע על היהודים במערב כדי לשפר את דימויה של פולין בקרב בעלות בריתה; (ב) שינוי המשרד למרכז התיאום בין משרדי הממשלה השונים בכל הכרוך ביהודי המדינה; (ג) עידוד הגירתם המוארגנת של היהודים ומניעת שובם של המהגרים היהודים לפולין כדי להקטין את מספרם במדינה; (ד) פיתוח מדיניות קולוניאלית עצמאית בנימוק של הקלה על יישוב יהודי פולין בארצות שמעבר לים.

כמו בראשית ימיה של פולין העצמאית, גם באמצע שנות השלושים נפגע דימויה הבין־לאומי על רקע הפרעות ביהודים, וכמו אז ניסתה הדיפלומטיה הפולנית לרחוץ בניקיון כפיה⁶ ביטוי לכך ניתן בסדרת פגישות שערך טדאוש גביאודובסקי (Gwiazdowski), איש משרד החוץ, עם גודמן, איש אגודת ישראל באנגליה וחבר ועד הצירים. גביאודובסקי הציג את גודמן כמבקר ההופעות האנטי פולניות של גופים יהודים לא אחראיים בזירה הבין־לאומית... לדעתו, כל פעולה הגורמת נזק מוסרי־פוליטי לפולין מזיקה גם ליהודים... האויבים הגדולים ביותר של האינטרסים האמתיים של הציבור היהודי הם תועמלנים לאומיים יהודים, המגויסים על פי רוב בקרב החוגים הרדיקליים ואפילו הקומוניסטים. בלונדון משפיע גודמן על מגזר יהודי מכובד הסובב את ועד הצירים במגמה הרצויה לנו ונלחם בפרדציה של יהודי פולין המזיקה לנו. למרות עמדתו הפרו־פולנית של גודמן, שנקודת המוצא שלה היתה שמרנית־דתית, הוא ביקש לקבל הודעות הרגעה בסוגיות הפרעות במינסק מזוביצקי והודעת 'אדרבה' של ראש ממשלת פולין. הפולנים עשו כל מאמץ לשכנע את גודמן ברצונו הטוב של הממשל בפולין, אך סירבו לבקשתו לפרסם בעיתונות הודעה ברוח זו.⁷ ממשלת פולין

6. יש לציין שניסיון זה הצליח בחלקו כעבור דורות. ההיסטוריון הבריטי נורמן דיוויס מוכה את הפולנים מאשמת פרעות ביהודים ומאשים את היהודים בהפרזה, שנבעה מנימוקים לא כשרים. N. Davies, *God's Playground*, II, Oxford 1981, pp. 262-263

7. Notatka z rozmow T.Gwiazdowskiego z Goodmanem...1.6.1936, AAN, MSZ 5191, str. 25-28

התקשתה למצוא אישים יהודים במערב שנכונים לפעול כמו גודמן, ואף על פי כן לא נמנע המשרד מלראות ב'שיתוק הפעילות היהודית המכוונת נגד פולין בורה הבין-לאומית באמצעות ההשפעה על דעת הקהל של גורמים מתונים (הממשל, הפרלמנט, העיתונות העולמית) בארצות-הברית, באנגליה, בצרפת, בהולנד ובבלגיה' את אחד מיעדיו.⁸

פרשה שולית מדגימה את הפירוש שניתן לגישה עקרונית זו. בקיץ 1936 התארגנה על אדמת ארץ-ישראל קבוצת יוצאי פולין בראשותו של הרופא הד"ר י' דודסון. בעקבות הפרעות במינסק מזוביצקי שלחו אנשי הקבוצה הזאת מכתב מחאה חריף לראש ממשלת פולין ואף פרסמו אותו בעיתונות היהודית. בעקבות המכתב דרש משרד הפנים ממשרד החוץ לחייב את הקונסולים הפולנים 'להשתמש באמצעי דיכוי חברתיים, מסחריים וכולי נגד יחידים הפועלים לרעת פולין, ולשלול את אזרחותם'.⁹ פרדוקס הוא שדימויה של פולין (לדעת הדיפלומטיה הפולנית) השתפר דווקא על רקע הפעילות של הממשל הנאצי בשלהי 1938. ממשלת היטלר גירשה את היהודים בעלי אזרחות פולנית לעבר גבול גרמניה-פולין, וריכזה את הפליטים האלה בזבונשין, עיירת הגבול הפולנית. בעקבות זאת יכלו הדיפלומטים הפולנים לטעון לגישתה ההומניטרית של מדינתם ולצורך המידי לפתור את השאלה היהודית בהתאמה לצורכי פולין. ראשי משרד החוץ של פולין ראו בגירוש יהודי גרמניה אזרחי פולין מכשיר רב ערך להצבת סוגיית האוכלוסייה היהודית בפולין על סדר יומה של הקהילה הבין-לאומית. באיגרת ההוראות לשגרירות פולין בווינגטון דרש בק מאנשי השגרירות 'לדווח לבני שיחם כי הענקנו לפליטים כל טיפול אפשרי. לא ויתרנו על הגנת זכויותיהם של היהודים האלה בגרמניה... ואנו סבורים שחיסול מהיר מדי של זבונשין ייטול מידינו את אחד מנימוקי הלחץ על הממשל הגרמני'.¹⁰ מהוראות משרד החוץ לנציגותיו בחוץ-לארץ ומדיווחי השגרירות עולה שפולין ניסתה לרתום את דעת הקהל העולמית לפתור את 'השאלה היהודית': עודף אוכלוסיית היהודים החיים בה, יותר מן הרצוי לכלכלה, לתרבות ולחברה בפולין.

פעילות המשרד בסוגיות הנדונות גברה בשנתיים שקדמו למלחמה בהשפעתם של גורמים מספר: צעדי השלטון הנאצי לעידוד הגירת היהודים עוררו את פולין לפעול הן מתוך חיקוי והן מתוך החשש כי פעילותה של גרמניה תחסום את זו שלה; הידיעה כי מספר היהודים היוצאים מפולין נמוך ממספר הנכנסים; הסיבה השלישית היתה כרוכה בחיזוקו של הבונד, שהתנגד להגירת היהודים מפולין, מולדתם; ולבסוף, עם צמצום העלייה לארץ-ישראל הרגישו הדיפלומטים הפולנים כי אין ליהודי פולין לאן להגר, ועל הדיפלומטיה הפולנית להירתם לפרוץ חסם זה. ריבוי הגורמים שאילצו את יהודי פולין להישאר בביתם עורר את אנשי המשרד לתקוף את הבעיה מכל כיוון אפשרי ולרתום לפעילותם גם משרדי ממשלה אחרים. המבחן לשיתוף הפעולה הבין-משרדי היה בנושא בעל רגישות פוליטית, וקייב תיאום בין גורמים שונים כסוגיית ההכשרה הצבאית של הצעירים היהודים שעמדו לעלות ארצה. סוגיה

8. התנאים לפתרון הבעיה, AAN, MSZ 9907, str. 65, n.d.

9. Suchenek-Suczeki, MSW do MSZ, WW, 27.6.1936, AAN, MSZ 6319, str. 165

10. Beck to Polmission, Waszyngton, 30.11.38, AAN, MSZ 9915, str. 38

זו עלתה על רקע המרד הערבי והחשש כי המרד עלול לעצור את העלייה ארצה. בינואר 1938 הפיץ משרד החוץ מסמך סודי שכותרתו 'ההגירה היהודית וגורמי צבא'. שני הסעיפים הראשונים במסמך קובעים כי '1) בשאלת גיוס המהגרים היהודים יש להעדיף אזורים שנטישת היסוד היהודי בהם רצויה מן הבחינה הביטחונית, למשל הספר המזרחי; 2) אם מדובר בהכשרה צבאית של המהגרים היהודים הפונים לארץ-ישראל, אף כי איננו יודעים את ממדי הפעולה, הרי המשרד לחינוך גופני מטפל בנושא זה'. בתזכיר פנימי מאוקטובר של אותה שנה חזרו ראשי משרד החוץ לסוגיה הנזכרת למעלה בהתניה ברורה: 'איננו מעוניינים לחזק את יכולת הלחימה של היהודים בפולין. אי-לכך כל הפעילות נועדה להיות מכוונת לעבר ארץ-ישראל'. משהועבר התזכיר למשרד הפנים התחייב המשרד, על פי תנאי התזכיר, להעניק הכשרה צבאית לעולים המאורגנים בארגונים ציוניים. ואכן, לפי הודעת המוסד לחינוך גופני ולהכשרה טרום-צבאית, הוא התחייב להכשיר את חברי 'החלוץ' לירי בנשק חם ובקשת ערב עלייתם ארצה. המוסד לחינוך גופני ולהכשרה טרום צבאית, שהשתייך למשרד הצבא, החליט להיעזר במועדון 'הפועל' לביצוע המשימה הזאת.¹¹ ההכשרה הצבאית היתה כרוכה גם ברכישת נשק, ולכן צורף גם משרד האוצר, והואיל והמיועדים לאימון נמנו עם 'החלוץ', השתתף גם משרד הרווחה החברתית, ופיקח על הכשרות 'החלוץ' מטעם הממשלה. משרד החוץ מצא את עצמו במציאות מביכה; במשך שנים היה הטיפול בשאלה היהודית בידי, אך בשלהי שנות השלושים גזל העיסוק בסוגיה זמן וכוח אדם רבים משהיה יכול להקצות. הרגשת חולשה זו הובילה את הנהגת המשרד לקבוע כי עתה, 'כאשר תמו עבודות ההכנה והנושא עבר לשלב הביצוע, התמקדות משרד החוץ בבקשה היהודית אינה רצויה ומסוכנת. לפי הוראות השר יש להעביר את הנושא לטיפול משרד הפנים'.¹² אף כי בכינוס הוצגה עמדת בק בנחרצות, הוא התלבט בין חששו לשיתוק המשרד בשל עיסוק יתר ביהודים ובין הדבקות של כל גוף ביורוקרטי לשמור על עמדות הכוח שרכש. ביטוי להיסוסיו ניתן כשבוע קודם לכן, כאשר הוא 'הסכים למינוי "הקומיסר לענייני ההגירה היהודית" בתנאי שהנושא היהודי כולו יתרכז במשרד הפנים. לעומת זאת התנגד השר להקמת משרד מיוחד לשאלה היהודית... כדי למנוע רושם שאנו מדינת מיעוטים'.¹³

עד אז הוטל עול הטיפול בנושא על המחלקה הקונסולרית ועל התת-מחלקה למדיניות ההגירה שבתוכה. אגף זה התמקד בהגנה על זכויותיהם של הפולנים בחוץ-לארץ ובעיקר בדאגה לפועלים הפולנים שעבדו במערב עבודות עונתיות. מראשית 1936 פעלה המחלקה בשני כיוונים, כמו שדיווח מנהלה בכינוס הקונסולים בגרמניה: שלילת האזרחות הפולנית מיהודים שהתגוררו מחוץ לגבולות פולין ועידוד יציאתם מפולין.¹⁴ גולת הכותרת בעיצוב

11. Emigracja żydowska a czynniki wojskowe, 14.1.38, AAN, MSZ 9905, str. 6; Notatka dla Ministra Aciszewskiego, Lubiński etc., 20.10.1938, AAN, 9934, str. 81-83; *ibid.*,

Do Ministerstwa Spraw Wojskowych, Sawicki, MSW, 3.10.1938

12. Notatka z konferencji, 23.2.39, u M. Arciszewskiego, AAN, MSZ 9908, str. 3

13. Notatka w sprawie konferencji DDK u M. Becka, 15.2.39, *ibid.*, str. 51

14. H. Chalupczak & E. Kolodziej (eds.), *Konferencje Konsulów Polskich w Niemczech*, Lublin 1999, p. 341

מערכת החוק שנועדה למנוע את שיבת היהודים יוצאי פולין למולדתם היתה חוק האזרחות החדש מ־31 במרס 1938. החוק אפשר את שלילת האזרחות מיהודי פולין המתגוררים מחוץ לגבולות המדינה.

קביעתו של בק בדבר 'תום עבודות ההכנה' התייחסה אל החוק החדש והיתה בבחינת אישור לנקיטת מעשים נוספים בידי משרד החוץ בכלל ובידי המחלקה הקונסולרית בפרט. במאי 1938, בכינוס הקונסולים הפולנים על אדמת גרמניה, סיפר דרימר, ראש המחלקה הקונסולרית, כי 'המחלקה הקונסולרית הכינה במשך שנתיים ימים את תקנת האזרחות, ובתוך שבוע הצליחה לאשרר אותה בממשלה ובפרלמנט, אף שלא היה איש במחלקה שהאמין שיש סיכוי לכך. מטרת התקנה: להעלות את ערך האזרחות הפולנית על ידי שלילתה מאלה שאינם ראויים לה, וקודם כול על ידי סילוק יסודות מסוכנים (מיעוטים, כלומר יהודים כגורם הרסני)'. בהמשך הדברים הסביר דרימר את אופי ביצוע התקנה: 'עדיף לשלול את האזרחות הפולנית מיהודי צעיר ופעלתן ולא מיהודי ישיש שממילא ימות, וכמו כן רצוי לשלול אותה מעשרה רוכלים יהודים ולא מיהודי עשיר אחד, שיכול להועיל בינתיים'. בסיום הישיבה המליץ דרימר לקונסולים 'להגן הגנה טקטית עיקשת על היהודים ולהמאס את הנושא על הגרמנים, כדי שאלה יקלו על הגירת היהודים אל מעבר לים'.¹⁵

אישור התקנה על ידי הממסד בפולין לא היה פרי התמרונים של משרד החוץ בלבד, אלא אף ביטא חרדה עמוקה בקרב ההנהגה של פולין. במשך כל שנות עצמאותה של פולין היתה מקובלת על חוגי השלטון ההנחה כי פתרון ליחסי פולנים-יהודים יבוא עם הגשמת שלוש מגמות: (א) פולוניזציה של חיי הכלכלה במדינה; (ב) פולוניזציה של חיי התרבות; (ג) הקטנת מספר היהודים. הגישה המקובלת בממסד בפולין היתה שהגשמת שתי המטרות הראשונות תלויה בצמצום מספר היהודים על אדמת פולין. מספר זה בפולין הצטמצם מאליו עקב הגירת יהודים אל מחוץ לפולין. ב־1938 השתנתה מגמה זו ופולין היתה למדינה הקולטת הגירה. בתשעת החודשים הראשונים של שנה זו, בד בבד עם הריבוי הטבעי שהסתכם ב־40 אלף יהודים, היגרו לפולין עוד 20 אלף יהודים מגרמניה וחמשת אלפים מארצות אחרות שהיו בשליטתה או בהשפעתה של ברלין. בשל גידול זה חשש הממסד בפולין שמא תגבר הגירת היהודים לפולין ולא ההגירה ממנה, והחשש הוזה התחזק עם פרשת זבונשין.¹⁶ את השינוי ביחס למגמות הגירת היהודים מפולין אפשר לתלות בהתפתחויות שהיו בה במחצית השנייה של שנות השלושים. ב־1935, לאחר שנות שפל רבות, החל היישוב היהודי בארץ־ישראל לקלוט עולים רבים. אף שהעדיפה ההסתדרות הציונית את עולי גרמניה, גם בפולין הורגשה העלייה הגדולה במספר המהגרים היהודים היוצאים ממנה. ממשלת פולין האמינה כי עם שינוי המדיניות הציונית יהיה אפשר להגדיל את העלייה מפולין גידול של ממש. מבחינת הפולנים, מספר המהגרים המרבי היה יכול להגיע ל־50 אלף, כמו הגידול הטבעי

¹⁵ Ibid., Protokół z konferencji konsularnej, 24, 25 maj 1938, Berlin, pp. 341, 354.
¹⁶ Notatka dla DDK; program pracy E.I. w sprawie Żydowskiej, AAN, MSZ, 9906, str.95;
 Notatka dla Ambasadora R.P. w Londynie, AAN, MSZ, 9907, str. 52

של יהדות פולין, אך הוא לא התקרב מעולם להיקפים אלה. ב־1935 עלו ארצה יותר מ־33 אלף יהודים מפולין וכמעט 62 אלף עולים מכל העולם, אך ב־1936 ירד מספר העולים לקצת יותר מ־14 אלף עולים מפולין¹⁷ וכמעט 30 אלף עולים מכל העולם.¹⁸ הפער בין ממדי הקליטה בארץ־ישראל ובין היקף הגירת היהודים מפולין עורר את תשומת לבו של הממסד בפולין. ממסד זה הניח כי מגמת ההגירה מפולין לארץ־ישראל תימשך ואף תגדל עד כדי שינוי היחס המספרי בינה ובין הגירת היהודים מגרמניה, הגדולה ממנה פי ששה.

תקנת שלילת האזרחות נועדה לתת תשובה לסכנה המדינית של זרימת יהודים ממוצא פולני לפולין, אך לא נתנה תשובה לשאלה האמתית; כיצד להגביר את יציאתם של יהודי פולין. שתי ברורות היו לאנשי משרד החוץ שמינה הממשל כדי למצוא תשובה לסוגיה: ללחוץ על היהודים כדי לאלצם להגר או לעודד גופים בתוך הציבור היהודי שפעלו למען ההגירה. בראשית 1939 הגדיר בק את אמצעי הלחץ על היהודים. הוא התנגד לתחיקה אנטי־יהודית בנוסח נאצי, אך תמך בהפעלת אמצעים מנהליים נגד היהודים: 'השר צידד בטיהור רדיקלי [של יהודים] במנגנון של המדינה ובגופיה הכלכליים. הוא פקפק באפשרות להטיל מס הגירה על היהודים, ובכל זאת יהיה טוב אם יסכים לכך האוצר'.¹⁹ למרות ניסוחיו הוזהרים של בק מבצבצת בדבריו עמדת יסוד הרואה ביהודים ציבור נחות, שאינו זכאי לשוויון זכויות אזרחי, וחשיבותו בשימוש שאפשר לעשות בו. ניסוחיו של בק גם הסתירו את הוויכוח שהתנהל בתוך חדרי המשרד על דרכי אילוץ היהודים להגר מפולין. לובינסקי, ראש לשכת השר, התנגד לדרישתם של גורמים אנונימיים במשרד לדיכוי פוליטי של היהודים, אך לעומת זאת תמך בלחץ כלכלי, והוויכוח נסב על היקפי לחץ זה.²⁰

גם הפוליטיקה היהודית קיבלה יחס אינסטרומנטלי. המפלגות היהודיות נמדדו בשתי אבני בוחן בלבד – מידת ערעורן את הסדר הקיים (הן ביחסי רוב-מיעוט לאומיים והן בשאלות החברה) ומידת קבלתן את מדיניות ההגירה של הממשלה. כללית, בתחום הראשון הפעילה הממשלה אמצעים דרסטיים, החל במבצעי הפציפיקציה הצבאיים נגד הבדלנים האוקראינים וכלה במחנה הריכוז בברזו קרוזוסקה, שנועד בעיקר לקומוניסטים. אמצעים אלה לא הופעלו נגד המפלגות היהודיות, הן בגלל מעמדן הבין־לאומי והן משום שלא ראו בהן מערערות את הסדר הלאומי בפולין. לעומת זאת, הוויכוח שהתנהל ברחוב היהודי בשאלת הגירת היהודים השפיע על יחס ממשלת פולין אל משתתפיו. את נקודת המוצא ניסח השר בק כ'נכונות לשיתוף פעולה קונסטרוקטיבי עם כל סיעה יהודית בתחום ההגירה'.²¹ הגדרה זו פסלה מראש את הבונד, שהתנגד עקרונית למדיניות הממשלה בדבר ההגירה. כל המפלגות הציוניות וגם זרמים טריטוריאליסטים בקרב היהודים תמכו ביציאת היהודים

17. מ' סיקרון, העליה לישראל 1948-1953, ירושלים 1957, תוספת סטטיסטית, לוח A10.

18. D. Gurevich & A. Gertz (eds.), *Statistical Handbook of Jewish Palestine*, Jerusalem 1947, p. 102

19. Notatka w sprawie konferencji DDK u. M. Becka, 15.2.39, AAN, MSZ 9908 str. 51

20. Notatka z konferencji, 23.2.39, u M Arciszewskiego AAN, MSZ 9908, str. 1-2

21. Notatka dla DDK; program pracy E.I. w sprawie Żydowskiej, AAN, MSZ 9906, str. 95

מפולין. שנים רבות תמכה ממשלת פולין בתנועות הציוניות וראתה בהן מכשיר לעידוד הגירת היהודים. עליית יהודי פולין הצטמצמה על רקע המרד הערבי בארץ-ישראל והעדפתה של ההסתדרות הציונית את עליית יהודי גרמניה. משרד החוץ על שלוחותיו ניסה להינתק מן התנועה הציונית על גווניה ולעודד את פעילות גופי ההגירה היהודיים, שפנו לארצות אחרות. לאחר שנות דור של שיתוף פעולה בין התנועה הציונית ובין משרד החוץ לא היה המהפך פשוט. על כן התגבשה מדיניות ההגירה שתוליך בהדרגה את רוב היהודים לארצות שמחוץ לארץ-ישראל. את שיטת השלבים הזאת הציג לובינסקי, ראש לשכת השר: 'האזור היחיד הבטוח להגירת יהודים הוא ארץ-ישראל, אך השטחים המאפשרים הגירה נרחבת בעתיד הם הארצות הגובלות בארץ-ישראל. אם אנו רוצים להשיג שטחים שמחוץ לארץ-ישראל, נוכל לעשות זאת רק באמצעות הלחץ על ארץ-ישראל'. אחרים נטו לוותר על הקשר הישיר לארץ, ואמרו שצריך לקבוע שעל היהודים להגר בד בבד למקומות שונים.²² כחצי שנה לפני הדיון על יעדי הגירת היהודים ניסחה המחלקה הקונסולרית קווי פעולה הקובעים כי 'עד אשר לא תיפתר השאלה של ארץ-ישראל אי-אפשר לצפות להגירה רצינית ומאורגנת לאזורים אחרים, שתזכה לתמיכה כלכלית ולתמיכת הארגונים היהודיים. לעת עתה יישאו צעדי משרד החוץ אופי תעמולתי'.²³

המגמה שהתגבשה לבסוף במשרד החוץ בעניין הגירת היהודים תורגמה לניסוח עקרוני בהצעת המשרד למועצת השרים ולצעד מעשי של הקמת 'הוועד היהודי לענייני ההתיישבות'. בתקנון הוועד נקבע כי תפקידו 'ליוזם ולפעול להרחבת ההגירה של יהודי פולין למדינות מעבר לים, קודם כול לארץ-ישראל, ולהשיג שטחי ההתיישבות ליהודים מפולין'. הוועד התחייב לשתף פעולה עם שלטונות פולין מכאן ועם הארגונים היהודיים הבין-לאומיים מכאן.²⁴ בהנהלת הוועד התייצבו אישים יהודים בולטים, ובראשו עמד הרב שור, רבה הראשי של ורשה. הוועד נועד לשרת את המטרות הממלכתיות כמו שניסחה אותן מחלקת ההגירה. כדי להבטיח זאת, כאשר יצאה משלחת הוועד ללונדון קיבלו ראשיה לוח פגישות מתואם, התחייבו לקבל אישור לכל צעד משגריר פולין, וצורף אליהם פקיד פולני (אם כי ממוצא יהודי).²⁵ למרות הפיקוח הצמוד הסתיים ביקור הוועד במערב באכזבה. פקידי משרד החוץ האשימו את המשלחת בכך ש'הוועד מתחיל לפעול למען הגדלת הייצוא מפולין, [מגמה] המסתירה את החתירה לפרודוקטיביזציה של המוני היהודים בפולין, ולמען המרת ייצוא של יהודים בייצוא סחורות פולניות. מלבד זה הוועד שואף, כמו ארגונים יהודיים אחרים, לחיבור בין פעילות למען ההגירה לתכנית פוליטית של היהודים בפולין'.²⁶

²² Notatka konferencji, 23.2.39, u M Arciszewskiego AAN, MSZ z 9908, str. 1-3.

²³ Notatka dla DDK; program pracy E.I. w sprawie Żydowskiej, 14.6.38, AAN, MSZ 9906, str. 95.

²⁴ Statut, AAN, MSZ 9914, str. 136.

²⁵ Szembek to Polmission, Londyn, 23.1.1939, AAN, MSZ 9914, str. 43.

²⁶ Notatka do p. Ministra w sprawie ZKK, 1.6.1939, ibid., str. 71.

יש באמירה זו הנחה סמויה בדבר קיומה של קונספירציה כללי-יהודית, המאחדת את כל המפלגות היהודיות, שנראו על פני השטח עוינות זו לזו. ניסוח הדוח מצביע על חוסר אמון בסיסי בנציגי הציבור היהודי. פקידי משרד החוץ חששו כי גם הגוף שנוזם ונשלט על ידי הממסד בפולין עלול לפתח מגמות עצמאיות, והן יפעלו מטבען לרעת פולין. זוהי גישה המעידה על עוינות בסיסית ועל רגש נחיתות של איכר המשוכנע כי ירומה בכל מגעיו עם סוחר. ייסוד הוועד עורר חרדה עמוקה גם בקרב הארגונים הציוניים בפולין, החל בהשומר-הצעיר וכלה במפלגת המדינה הרוויזיוניסטית, והם פרסמו קול קורא של רוב התנועה הציונית. התנועות החתומות פנו לציבור להתלכד במאבק 'למען זכות היהודים לבית לאומי, למען עליית ההמונים לארץ... ולמען שוויון הזכויות האזרחי והלאומי של המוני היהודים בפולין'.²⁷ על הכרוז חתמו כמעט כל מרכיבי הקשת הציונית. מהצעת המשרד למועצת השרים אפשר ללמוד שהוא חתר לשנות את מדיניותו לקו מדיני כולל. ממשעות אישורה של הצעת המשרד היתה שוו תהיה מדיניותה הרשמית של פולין. בין ארבעת סעיפי ההצעה התבקשה המועצה לקבוע כי 'הואיל וארץ-ישראל משמשת מרחב מוגבל להגירה היהודית בשל שטחה המצומצם ובשל חוסר עבודה בה... ממשלת פולין תשתדל למצוא אזורים אחרים מחוץ לאירופה... ממשלת פולין תתמוך בייחוד באותם ארגונים יהודיים המחפשים שטחים להתיישבות היהודית מחוץ לפלשתיין'.²⁸

הדגש ההולך וגובר על עידוד הגירת היהודים מחוץ לארץ-ישראל שירת שתי מגמות לא זהות. החיפוש אחר שטחים להתיישבות יהודים נועד לצמצם את אוכלוסיית היהודים בפולין, אך בד בבד ביטא מגמות לאומניות הולכות וגוברות בפולין. פולין, כמו מדינות אירופיות אחרות, ראתה בשליטה במושבות ביטוי לעצמתה המדינית. מוקד הפעילות היה 'הליגה הימית והקולוניאלית', אשר חתרה להענקת מושבות לפולין על ידי הפעילות בגופים בין-לאומיים. בהתייחסו לפעילות זו אמר בק שכל קשריו לליגה נועדו לפתיחת הדלתות לפני המהגר הפולני'.²⁹ המהגר הפולני הוא כמו בן דת משה, והיה לו תפקיד כפול בחלומות הקולוניאליים של הפולנים. הפעילות הקולוניאלית של ממשלת פולין התבססה על ההנחה כי הגירת היהודים מפולין אינה רק אינטרס פולני שמכוון לחיסול האוכלוסייה היהודית בפולין, אלא גם אינטרס של הארצות הקולוניאליות. באיגרת סודית לשגרירות פולין בארצות-הברית ציינו אנשי משרד החוץ שלושה אזורים פוטנציאליים להתיישבות היהודית: (1) אזורים לא מיושבים הגובלים בארץ-ישראל, שם התיישבות היהודים תגרום לפיתוח הכלכלי גם לטובת הילידים; (2) המושבות האנגליות במזרח אפריקה; (3) אוסטרליה, שהתיישבות היהודים בה תגדיל את האוכלוסייה הלבנה ותעזור לבלום את יפן, בעלת שאיפות קולוניאליות באותו מרחב. התיישבות היהודים תשתלב בשאיפות ההומניטריות של נשיא ארצות-הברית.³⁰ בד בבד תענה התיישבות זו על המחויבות המוסרית של האימפריה הבריטית ליהודים.³¹

4.1.39, AAN, MSZ 9914, str. 12 .27

Wnioski na Rade Ministrow, AAN, MSZ 9903, str. 7 .28

J. Beck, *Pamiętniki*, Warszawa 1955, p. 105 .29

Do Ambasadora R.P w Waszyngtonie, 3.1938, AAN, MSZ 9905, Str. 104-105 .30

Notatka z konferencji, 23.2.39, u M Arciszewskiego AAN, MSZ 9908, str. 3 .31

המהגר היהודי נועד להיות הסוס הטרויאני של השאיפות הקולוניאליות הפולניות. בהגיעו לארצו החדשה, אף שבפועל סולק ממולדתו, הוא יישאר מען לדאגת ממשלת פולין, והיא תיעשה בעלת העניין במושבה. הגירת היהודים תהיה נימוק שבשמו תדרוש פולין לקבל חבל ארץ נידח לשליטתה. בדוח נרחב על הוצאתו להורג של שלמה בן-יוסף תיאר ויטולד הולניצקי (Hulanicki), הקונסול הפולני בירושלים, את מאמציו לבטל או לפחות לדחות את הוצאתו להורג. הנימוק המרכזי למאמצים היה שבן-יוסף, הנידון למוות, הוא אזרח פולין, ועל כן ממשלת פולין בעלת עניין בסוגיה הקונקרטית שלו, ומאחר שחלק ניכר מבני היישוב מוצאם מפולין, פולין שותפה למתרחש בארץ-ישראל.³² מכאן שהגירת היהודים נועדה הן לסלק את היהודים ממולדתם והן לספק מושבות לפולין, שני החלומות של הלאומנים הפולנים. למרות ההסכמה הכללית על היעדים הכלליים של משרד החוץ, היה המשרד מפולג בעניין הדרכים להגשמתם; הפילוג שיקף גוונים אידאולוגיים, נאמניות אישיות והשתייכויות מחלקתיות. במבוך הזה במשרד החוץ של פולין, בד בבד עם תמרון מתמיד בין המחלקות השונות לחבורות אישיות, תמרנו גם נציגי ההסתדרות הציונית וכן ז'בוטינסקי ותומכיו. פן אחר של פעילות משרד החוץ היה הסרת מגבלות מן ההגירה מפולין, קודם כול לארץ-ישראל. בישיבת הבכירים העוסקים בהגירה (ב-5 באוקטובר 1936) אמר ראש מחלקת המיעוטים הלאומיים כי נחלשה התמיכה הציבורית בסוכנות היהודית, השולטת על מכסות העולים מפולין, ועל כן צריך לשלול ממנה את המונופול על חלוקת הסרטיפיקטים. בסיום הישיבה הוחלט לדרוש מן הסוכנות להעדיף את העולים מפולין ולהעניק לממשלת פולין את האחריות לחלוקת הסרטיפיקטים. קבלת התכתיב הפולני היתה מחזקת את הרוויזיוניסטים (הצ"ח) ובד בבד פוגעת בבסיסה הפוליטי של הסוכנות. זו חילקה את המכסות בהתאם ליחסי הכוחות בתוך ההסתדרות הציונית. בתגובה איימה הסוכנות להפסיק לחלוטין את העלייה מפולין וכפתה על ממשלת פולין הסכם, שבמהותו היה המשך לקו המסורתי של הסוכנות. במרס 1937 נחתם ההסכם.³³ למרות החתימה ניסה שכטמן, נציג הצ"ח בפולין, להשיב את הגלגל לאחור ולשכנע את ממשלת פולין ש'כדי לייצג במשרד הארץ-ישראלי יש לה זכות לדרוש הן את האינטרסים הכוללים של פולין והן את האינטרסים של מגורים אחרים של הציבור היהודי. על כן חייבים שלטונות פולין לכפות על המשרד לצרף למסגרתו גם את הרוויזיוניסטים.³⁴ סוגיה זו הועלתה מחדש, אם כי בקווים כלליים, בעת פגישת ז'בוטינסקי עם ראשי משרד החוץ באוגוסט 1938. בפגישה ביקש ז'בוטינסקי משלטונות פולין 'לתמוך בארגונו ולהעניק לו הכרה רשמית ולשבור את המונופול שממנו נהנית הסוכנות היהודית'.³⁵ ניסוח הפנייה מעיד כי בקרב הזה הפסידו הרוויזיוניסטים. את ההפסד אפשר לתלות גם

³² Konsulat w Jerozolimie, 7.7.1938, AAN, Amb-Londyn, 140, str. 187-190.

³³ L. Weinbaum, *A Marriage of Convenience: The NZO and the Polish Government 1936-1939*, New York 1993, pp. 171-172.

³⁴ Notatka rozmowy...z Schechtmannem Kohenem dnia 26.10.1937 i AAN, MSZ 9911, str. 10-11.

³⁵ Notatka z rozmow z Zabotynskim w dniu 5.8.1938, AAN, MSZ 9911 str. 83-86.

יחסים מסוכנים: זאב ז'בוטינסקי ומשרד החוץ של פולין

בשינוי בתמונת ההגירה מפולין ובמצב העלייה לארץ. על רקע המרד הערבי ומדיניות הבריטים, בניסיונם להקטין את מוקדי החיכוך בינם ובין הערבים, דעכה העלייה לעומת השנים 1935-1936; ב־1937 עלו ארצה 10,500 עולים, מהם 4,500 מפולין, ואילו ב־1938 הגיעו ארצה קצת פחות מ־12 אלף עולים, ובכללם כמעט 5,000 יהודים מפולין.³⁶ בעצם בשנים אלה חדלה ארץ־ישראל מלהיות יעד מרכזי ליציאת יהודי פולין; מכלל היהודים שהיגרו מפולין שליש בלבד עלו ארצה ב־1937 וכרבע ב־1938.³⁷

לאחר שנים של מאמצים לעידוד הגירת היהודים מפולין לארץ־ישראל עמד הממשל בפולין לפני שוקת שבורה. כישלון ההגירה החוקית הניע את שלטונות פולין, נוסף על החיפוש אחר אתרי הגירה ליהודים פרט לארץ־ישראל, לעודד את העלייה הקרויה בשפת משרד החוץ של פולין 'הגירה תיירותית'. הגירה זו הוגדרה במסמך הרשמי של משרד הפנים למושלי המחוזות כ'יציאה מפולין עם דרכונים חוקיים וכניסה לארץ־ישראל בלי ויזות אנגליות'. במסמך נזכרו גופים שעסקו ב'הגירה תיירותית', חלקם קשורים לתנועות פוליטיות וחלקם בעלי אופי מסחרי גרדא. שלטונות המנדט, שנלחמו בכניסת המעפילים ארצה, שלחו בלשים לעקוב אחר העלייה הבלתי לגלית מפולין ומרומניה ודיווחו עלייה לשלטונות בריטניה. משרד הפנים דרש מן השלטונות המקומיים:

1. להימנע מלשים מכשולים בפני ארגון היציאות של קבוצות התיישבות בארץ־ישראל על ידי הארגונים המוזכרים לעיל. האנשים הפונים ליציאה [מפולין] ירשמו את הדרכונים כנדרש בלי למלא את טופסי ההגירה;
2. מוסדות המשטרה העוקבים אחר פעילות זו יקפידו שלא לבצע עברות ופשעים, אך יתעלמו מחקירות קפדניות, כדי לא להרתיע את החפצים לצאת;
3. יש למנוע שיתוף פעולה של אנשים מבחוץ המתעניינים בפעולות האלה עם השליחים [של הממשל] מארץ־ישראל.³⁸

שתי סוגיות עוררה העלייה הבלתי לגלית מבחינת הממשל בפולין, האחת פוליטית והאחרת פלילית. 'הגירה תיירותית' היתה זירת מאבק פוליטי בין ההסתדרות הציונית והגופים הקשורים בה כמו 'החלוץ' ובין שלוחות הצה"ר. במרס 1939 פנו ראשי התנועה הרוויזיוניסטית לממשלת פולין כדי שזו תאפשר להם להקים חברת ספנות שספינותיה יניפו דגל של מדינה ידידותית. הפונים קיוו להשיג אניות לחברת הספנות מחברה פולנית ותיקה שפעלה בקו גדיניה-ארצות־הברית, ולממן את הקנייה מבנק שיוקם באנגליה לצורך זה. החברה, לדעת ראשי הצה"ר, 'תגשים תכנית שתעודד את ההגירה של אלפים רבים של יהודים מפולין'.³⁹ כשאר הנושאים הקשורים בהגירה היהודית, גם שאלת החברה הועברה לידי משרד החוץ. זריכטה,

36. מ' סיקרון, תוספת סטטיסטית, לוח A10, *Statistical Handbook of Jewish Palestine*, above note 18, p. 102

37. ע' מלצר, 'הדיפלומטיה הפולנית וההגירה היהודית בשנים 1935-1939', גלעד, א (תשל"ב), עמ' 219.

38. MSW do Wojewodow, Warszawa, 15 6. 1939, AAN, KGPP, 258 str. 4-5

39. Do Ministerstwa Skarbu, 27.3.1939, AAN, MSZ 9918, str. 5-7

מנהל האגף למדיניות ההגירה, כתב בחוות דעתו כי הרוויזיוניסטים, המתיימרים להוציא מפולין במשך החודשים הקרובים אלפיים יהודים, אינם מסוגלים להשיג את סכומי הכסף הנחוצים למשימה. למרות זאת הסכימה ממשלת פולין למכור את האנייה 'פולסקי' – אם יסיעו הרוויזיוניסטים על סיפונה אלף יהודים, ולהעניק עוד הטבות עם הוצאת אלף יהודים נוספים.⁴⁰ עוד לפני הדיון המפורט בשאלת תקצוב חברת הספנות של הצה"ר נדרש בק לסוגיית מימון פעילות הרוויזיוניסטים בתחום ההעפלה. בק כבר מימן בעבר את פעילות העלייה של הצה"ר, ולא האמין כי התנועה שינתה את אופייה ונעשתה גוף אחראי גם בתחום הכספים. בתדריך לראש המחלקה הקונסולרית ציין בק כי אנשי ז'בוטינסקי אכזבו, והציע לא להלוות להם מאה אלף זהובים, אלא פחות משליש, וגם זאת על בסיס התחייבותו החתומה של ז'בוטינסקי בלבד.⁴¹

העלייה הבלתי לגלית עמדה על סדר יומה של ממשלת פולין מאחר שב־1938 היתה 'ההגירה התיירותית' מפולין לארץ־ישראל גדולה מן העלייה החוקית. מינואר 1938 עד מרס 1939 יצאו מפולין בדרך זו קרוב ל־7,500 יהודים. לפי נתוני הרשויות הפולניות, רוב היוצאים היו חברים בתנועות חלוציות.⁴² הנתונים האלה הונחו על שולחנם של פקידים בכירים שהתכנסו כדי לדון ב'הגירה תיירותית'. מסקנת משתתפי הכינוס היתה שאין להסתפק בפעילות הצה"ר בלבד, אלא יש לעודד גם את פעילותן של התנועות החלוציות. החלטה זו מזכירה את יחסה של ממשלת פולין למשרד הארץ־הישראלי ב־1937. אז, בעקבות לחץ הרוויזיוניסטים מסרה הממשלה את הבכורה להסתדרות הציונית. היבט אחר שפעל לרעת הרוויזיוניסטים היה הדגש על המנהל התקין של ארגון 'ההגירה התיירותית'. מאז ראשית פעילותם בתחום ההעפלה פנו הרוויזיוניסטים ליוזמים בתחום הספנות – 'מאכערים', ואלה הובילו מעפילים כעסקה מסחרית. כדי להפחית את העלויות הועלו על האניות, לצד אנשי בית־ר, גם יהודים שרצו לצאת את פולין ויהי מה, והיו מוכנים לשלם תמורת זכות זו סכומים נכבדים. בדרך זו פתח ארגון ההעפלה בטבעיות צוהר לעסקות מפוקפקות. עסקות מפוקפקות אלה עלולות היו לפגוע ברצונם של היהודים להגר, ועל כן הציעה 'הלשכה למיעוטים שליד נשיאות מועצת השרים' לרכז את ההעפלה בידי גופים רציניים, ובתוך כך לסלק את המתווכים; לפקח פיקוח מתמיד על התשלומים ששילמו המעפילים; ולהקים קרן למימון הגירת היהודים העניים, שאינם מסוגלים לעמוד בנטל הוצאות ההעפלה. משתתפי הכינוס דחו את ההצעות האלה מתוך חשש כי אם ימושו לא תהיה עוד ממשלת פולין צופה אוהד, אלא תיעשה מפעיל של 'ההגירה התיירותית', ובתוך כך תסלק את המוסדות היהודיים שעסקו בה עד כה. צעד זה יסלק גם את כל הגורמים שפעלו במסגרתה מאחר שהדבר לא ישתלם להם עוד. לעומת זאת המליצו משתתפי הכינוס על ביקורת דרכונים, שתמנע את המעפילים מלשוב לפולין לאחר שיצאו אותה.⁴³

40. Notatka dla DDK, 19.5.1939, AAN, MSZ 9918, str. 13-14.

41. Notatka w sprawie konferencji DDK u Ministra Becka, AAN, MSZ 9908, str. 51-52.

42. Notatka dla Naczelnika E.I, AAN, MSZ, 9909, str. 64-66.

43. Protokół z Konferencji w MSZ...w sprawie...emigracji turystycznej, 5.7.1939, AAN, MSZ 9935, str. 10-13.

ז'בוטינסקי וממשלת פולין

באביב 1934, עוד לפני הקמת ההסתדרות הציונית החדשה, החתימו הרוויזיוניסטים במדינות מספר עצומה שעניינה קריאה לעלייה חופשית לארץ-ישראל ולביטול מגבלות ממשלת המנדט עליה. העצומה פנתה למלך אנגליה, לפרלמנט הבריטי ולממשלת פולין. בסעיף הפונה לממשלת פולין נכתב: 'לפולין, כחברה בחבר הלאומים יש זכות בלתי מעורערת להשפיע על שלטונות המנדט למען אותו מגור של אזרחיה אשר חבר הלאומים נתן דעתו לקיומם הקשה והלא טבעי בצד תקוותם הלאומית וההיסטורית, בעת הכנת עקרונות המנדט'. הפנייה שירתה שתי מטרות: (1) היא נועדה ליצור אוירה ציבורית נוחה בקרב יהודי פולין לקראת הקמת ההסתדרות הציונית החדשה. ואכן, עדות לעצמת התנועה, לדברי הרוויזיוניסטים, היתה חתימתם של יותר ממאתיים אלף יהודים על העצומה; (2) היא הגדירה לראשונה את זהות היעדים של הרוויזיוניסטים ושל ממשלת פולין ואת תחומי שיתוף הפעולה ביניהם – מנקודת מבט רוויזיוניסטית.⁴⁴ הפנייה הסתיימה בערובה כי 'יותר מכול, העצומה היא ביטוי למצבי האישי הקשה, ולא יהיה ממנו מוצא אם פניית זו לא תיענה'.

העצומה היתה יישום השיטה שבעזרתה קיוו הרוויזיוניסטים לכבוש את הרחוב היהודי: פעולות של המונים שיזכו לתהודה רבה, ובבסיסן דרישות שאין חולקים עליהן. גם שיתוף הפעולה עם ממשלת פולין, כמו שמופיע בעצומה, נועד להראות ליהודים כי הצעות הרוויזיוניסטים נהנות מגיבוי הממשלה. כידוע, ההתפתחויות בפולין ביטלו את חשיבות ההיבט הזה: בשנת 1933, עקב מדיניותה התקיפה של פולין כלפי גרמניה הנאצית (עד חתימת החוזה לאי-התקפה בין שתי הארצות בינואר 1934), נהנתה הממשלה מאהדה רחבה בקרב היהודים. ב-1936 השלימה הממשלה עם השלטון הנאצי, ובעת הפרעות ביהודים טמנה ידה בצלחת. בכך איבדה בעצם את תמיכת הציבור היהודי. באותה העת גיבש ז'בוטינסקי את 'תכנית עשר השנים', תכנית ארוכת טווח, שבמרכזה עמד פיגוי יהדות פולין לארץ-ישראל – האבקואציה. ז'בוטינסקי העריך שבמשך עשור יהגרו מפולין לארץ-ישראל שבע מאות אלף יהודים, מרומניה – מאתיים אלף, מגרמניה – מאתיים אלף, וכולי. כך, בתוך עשור ייווצר רוב יהודי משני עברי הירדן, והואיל וגיל המהגרים יהיה בין 23 ל-37, יהיה זה ציבור פרודוקטיבי והוא יישא את עצמו.⁴⁵ התכנית היתה בעיני תומכי ז'בוטינסקי הביטוי הצרוף ליכולתו הנבואית⁴⁶ ובעיני מתנגדיו הוכחה להיעדר ראליוזם פוליטי בחשיבתו, ועל כל פנים אין בכוונתי לעסוק בה.

L. Weinbaum, *A Marriage of Convenience: The NZO and the Polish Government 1936-1939*, New York 1993, p. 168 .44

ז'בוטינסקי, הרצאה ב'מכון לחקר בעיות לאומיות', כתבים: נאומים, ירושלים תש"ח, עמ' 219. .45

ראו: 'שכטמן, זאב ז'בוטינסקי, פרשת חייו, ג, תל-אביב 1959, הערה בעמ' 90 והערה נוספת בעמ' 95-94. .46

תכנית עשר השנים הוצגה כמפגש אינטרסים בין הציונות הרוויזיוניסטית ובין ממשלת פולין, ונעשתה מרכזית בפעילות הצ"ח בקיץ 1936. באפריל 1936 נפגש ז'בוטינסקי עם אדוארד רצ'ינסקי (Raczynski), שגריר פולין בלונדון, כדי להציג בפניו את עמדותיו. זה לא היה מפגש בין שני אישים לא מוכרים זה לזה. בערך בתקופה זו הוגדרו הרוויזיוניסטים בספר ההדרכה בקורס המרכזי של הבולשת בפולין כ'דוגלים בנאמנות מדינית לפולין, ומתייחסים באהדה פעילה למחנה השולט'.⁴⁷ מתוך ראייה זו אפשרו הפולנים את העברת מרכז הצ"ח לוורשה, ואכן, ביוני 1936 בוצע המעבר, וזכה לתהודה גדולה בתקשורת. גישה עקרונית זו הקלה מן הקושי במגעים, ובתוך זמן קצר נפגש ז'בוטינסקי פעמיים עם בק, שר החוץ הפולני, ביוני בוורשה וביוני בג'נבה. לקראת הפגישה בג'נבה הגיש ז'בוטינסקי תזכיר לממשלת פולין. התזכיר נועד להיות כרטיס הביקור של הצ"ח. לפי התזכיר, לצ"ח היו 713 אלף אוהדים בשלושים ושתיים ארצות. בתזכיר הוזכרה תכנית עשר השנים והופנו בו שתי בקשות לממשלת פולין: (1) להציג את התכנית לפני ממשלת בריטניה; (2) ללחוץ להפסקת 'האי-סדר הנוכחי', רמז למרד הערבי בארץ-ישראל. נימוקן של הבקשות היה כפול: (1) יש לפולין זכות לדרוש זאת משלטונות המנדט, כמקובל ביחסים בין מדינת הגירה למדינה הקולטת; (2) הפסקתה של הגירת היהודים מפולין ושובם של היהודים אליה תגרור פגיעה חמורה בכלכלת פולין.⁴⁸ הרוויזיוניסטים האמינו כי הרטוריקה שלהם השפיעה על הממשל בפולין ודרבנה אותו לנקוט עמדות הנוחות להם. בספטמבר הודיע רצ'ינסקי לאנתוני אידן (Eden), שר החוץ הבריטי, כי 'ממשלת פולין מייחסת חשיבות רבה להגירת היהודים לארץ-ישראל הואיל ויהודי פולין הם רוב המהגרים, וההגירה היא הצורך הבער שלהם'.⁴⁹ בתקופה זו הן חוגים רוויזיוניסטים והן חוגים לאומניים פולניים השתעשעו ברעיון של העברת ארץ-ישראל למנדט פולני, כדי להגשים מדיניות שלייב מינצברג, עסקן של אגודת-ישראל, תיארה כ'רצונה של פולין לזכות במושבות לא לעצמה, אלא למען היהודים בה'.⁵⁰

בספטמבר 1936 חזר ז'בוטינסקי לפולין ופגש בה את ראשי המדינה. ב-9 בספטמבר זומנו ז'בוטינסקי ושכטמן לסעודת הצמרת המקצועית של משרד החוץ, וכעבור יומיים פגש ז'בוטינסקי את הגנרל סלבווי-סקלדקובסקי, ראש הממשלה. זו היתה פגישה בת חצי שעה, מביכה למדי הואיל וזמן קצר לפני כן הצהיר סלבווי-סקלדקובסקי בפרלמנט על התנגדותו לפגיעות פיזיות ביהודים, אך גם על השלמתו עם החרם הכלכלי על יהודים. 'אדרבה' אמר. בפגישה עם ז'בוטינסקי הצהיר כי 'ממשלת פולין רוצה לעזור למפעל הציוני, לא מתוך רצונה להיפטר מהיהודים, אלא בשל אמונתה כי הציונות היא רעיון אצילי והומני'. הוא אף הרחיק לכת בהשוואתו את ז'בוטינסקי לפילסודסקי ולמשה רבנו. לא במפתיע התמקד

Sluzba sledcza, Zydzi, str. 14, AAN KG PP (44) .47

V. Jabotinsky, Aide-memoire sur la phase contemporaine du probleme sioniste, אצ"מ 48 A404/725

Weinbaum, *Marriage of Convenience*, above note 44, p. 61 .49

ibid., p.115 .50

סלבווי-סקלדקובסקי בהגנה על עמדותיו וחזר על התנגדותו לאלימות המופנית כלפי היהודים. רוב דבריו של ז'בוטינסקי נסבו על המצב בארץ, והוא ציין בהם כי על ממשלת פולין 'לדכא את האנטישמיות הלוחמת בפולין... ולעזור בהשגת החירות הלאומית, ובו בזמן לשמור על זכויות האזרח של יהודי פולין'. ראש הממשלה הבטיח להעביר מיד את רוח השיחה לגנרל רידז'שמיגלי, מנהיג פולין.⁵¹ בפועל התקיימה פגישת ז'בוטינסקי עם האיש כעבור יותר משנה, וגם בה חזר ז'בוטינסקי על הדרישות שהציג לסלבווי-סקלדקובסקי. בדיווחו על הפגישה הצהיר ז'בוטינסקי כי הציג 'נחרצות' את תמונת מצב יהודי פולין: 'היתה זו הפעם הראשונה ששמע האיש הכולי יכול הזה את האמת הפשוטה'.⁵² פגישותיו של ז'בוטינסקי עם מנהיגיה של פולין העידו על חוסר בקיאות עוזריו במבנה ממשלת פולין. הן סלבווי-סקלדקובסקי והן רידז'שמיגלי לא עסקו בשאלה היהודית; הופעתו של סלבווי-סקלדקובסקי, ראש הממשלה, בסיים היתה סטייה מנוהגו, והוא התחרט עליה. כמו שתואר בפרק הקודם, מ-1936 היה הטיפול בשאלה היהודית באחריותו של משרד החוץ, ורוכו במחלקה הקונסולרית של המשרד. פגישותיו של ז'בוטינסקי עם מנהיגיה של פולין עוררו הד ציבורי רב, בייחוד באגף השמרני של דעת הקהל בפולין. תכנית עשר השנים זכתה לחשיפה רבה בכתב העת השמרני *Czas*; לקראת ביקורו של ז'בוטינסקי בפולין יצא גיליון מיוחד, ובו מאמרים של ראשי הרוויזיוניסטים בפולין, כגון שכטמן ויוחנן בדר. עם זאת קדם להם דבר המערכת בעל נעילות אנטישמיות בולטות. דבר המערכת עורר זעם רב בקרב היהודים, והדבר השפיע על התקבלותו של רעיון האבקואציה.⁵³

על התקבלות רעיון האבקואציה בממסד בפולין השפיעו נתונים מספריים אוניקטיביים. יותר מן השאיפה המשותפת של ממשלת פולין ושל הרוויזיוניסטים להוציא את מרב יהודי המדינה לארץ-ישראל, העלו נתוני העלייה לארץ-ישראל בשנים 1935-1936 וניתוחם את המניות של הצ"ח בעיני ממשלת פולין. בשל שינוי היקפיה של העלייה ארצה ובשל צמצום הגירת היהודים מפולין שינה הממסד בפולין את העדפתו, אם כי משרדים שונים לא הפנימו את השינוי מיד.

ההסתדרות הציונית ניצחה בשני המאבקים שהיו לה עם הצה"ר והגיעו לשולחנה של ממשלת פולין - המאבק בנושא השליטה במשרד הארץ-ישראלי והמאבק שעניינו 'הגירה תיירותית'. הניצחון הזה לא היה מובן מאליו. בשנים 1936-1937 נטה משרד החוץ ועמו כל הממסד בפולין להעניק את תמיכתו למחנה הרוויזיוניסטי. במסמך פנימי שעסק בסוגיית ההכשרה הצבאית של העולים ארצה קבע מחברו 'בסוגיית התמיכה במחנה ז'בוטינסקי, היחס החיובי של הצבא לארגון זה יחזק בלי כל ספק את ז'בוטינסקי'.⁵⁴

51. Przyjecie Prezydenta NOS W. Zabotynskiego przez Premiera Gen. Slawoj-

35/4/1אמ"ז Skladkowskiego w dniu 11.9.1936

52. אגרות ז'בוטינסקי, להשל, 28 באוקטובר 1937, אמ"ז.

53. י' בדר, דרכי לציין, 1948-1901, ירושלים תשנ"ט, עמ' 172.

54. Emigracja zydowska a czynniki wojskowe, 14.1.38, AAN, MSZ 9905, str. 6

תמיכת המסד ברוויזיוניסטים לא היתה מסויגת, והועמדה לביקורת בשנת 1938. בקיץ 1938 רשם זריכטה באיגרת לראש המחלקה הקונסולרית: 'השינויים הגדולים שהיו בזירה הפנימית של הצה"ר מחייבים דיון נרחב ונקיטת עמדה מתאימה מצד משרד החוץ'.⁵⁵ מועד הדיון הפנימי ותכניו לא שרדו, ועל כל פנים מסקנתו באה לידי ביטוי בסתיו של אותה השנה, כאשר ניסחו ראשי המשרד את היחס להצה"ר: 'הואיל והצה"ר מייצג את המגמה הרעיונית המתאימה ביותר לאינטרסים של פולין, ואילו ההסתדרות הציונית הישנה נתמכת על ידי היהדות המאורגנת של פולין והעולם, רצוי לא להעניק לאף אחד מהארגונים האלה את המונופול על קשרי הידידות עם משרד החוץ'.⁵⁶ המגמה החדשה של משרד החוץ תורגמה בשלהי 1938 להנחיות עקרוניות, והן נוסחו בתזכיר מאת המחלקה הקונסולרית. התזכיר קבע את יעדי המדיניות ואת השתלבות הרוויזיוניסטים בה: בעניין ארץ-ישראל הוצע 'לתמוך בחוגים הנאמנים יחסית לפולין, אך לוחמניים כלפי הערבים והאנגלים, שברגעי משבר עשויים לנהל מדיניות post factum הצה"ר'. בד בבד, בעניין הפולני המליץ התזכיר על 'מניעת הליכוד הפוליטי של יהודי פולין, על ידי מניעת הקמת ייצוג אחיד של יהדות פולין, וכן על ידי חיזוק הצ"ה, אך בלי הענקת "מונופול ממשלתי"; ביסוס מערכת הפרוטקציוניזם כלפי קבוצות וארגונים יהודיים שונים על ידי עקרון "קח ותן", ועל בסיס "שותפות אינטרסים".⁵⁷ בעקבות התזכיר נעשו הרוויזיוניסטים משותף (אם כי זוטר) למכשיר שאפשר להשתמש בו בשעת הצורך הן בזירה הבין-לאומית (למשל בארץ-ישראל) והן בזירה הפנימית בפולין. משרד החוץ, שהיה ער לחולשת דימויה של פולין בעולם, הכיר בהצה"ר בזירה הבין-לאומית יותר מאשר בפולין גופא. במרס 1939 קיים משרד החוץ של פולין דיון נוסף על תמונת המצב של יהדות פולין. לקראת הדיון הוכן תזכיר, ובו תיאור יחסי הכוחות ברחוב היהודי, והוא נמסר לשר החוץ: 'בחישובים פוליטיים של משרד החוץ צריך להתייחס רק לשני ארגונים חברתיים-פוליטיים: הבוגד והציונים... כל הארגונים היהודיים האחרים, כמו הטריטוריאליסטים והצ"ה, הם כעת חסרי משמעות בקרב הציבור היהודי, ומשרד החוץ מתייחס אליהם כאל כלים בתמרונים'. לא זו בלבד שהתזכיר ציין את עצמת התנועה הציונית בפולין, אלא שהוא אף קבע בסיפוק כי בעקבות העבודה המאומצת של מחלקת ההגירה פנתה ההסתדרות הציונית 'לשיחות עם משרד החוץ כדי לפתור את השאלה היהודית תוך כדי שיתוף פעולה עם ממשלת פולין'.⁵⁸ בתוך זמן קצר הביע השר בק את נכונותו להיפגש עם נציגי ההסתדרות הציונית בפולין.⁵⁹

בשלב זה פנה משרד החוץ להסתדרות הציונית והפנה עורף לצה"ר, ולא זו בלבד אלא שאף הביע שביעות רצון ממועד הצעד הזה: 'הצה"ר, בתוקפו בזעם את הציונים ואת תפיסות ההגירה אל מחוץ לארץ-ישראל, מחליש עוד יותר את העמדה הציונית בפגועו בד בבד

Zarychta do DDK, 14.6.38, AAN, MSZ, 9906, str. 92 .55

Notatka do M. Arciszewskiego, Warszawa, 20.10.1938, AAN, MSZ 9908 .56

AAN, MSZ 9907, str. 64 .57

Notatka dla Pana Ministra, 15.2.1939, AAN, MSZ 9908, str. 42-44 .58

Notatka w sprawie konferencji DDK u M. Becka, AAN, MSZ 9908, str. 52 .59

יחסים מסוכנים: זאב ז'בוטינסקי ומשרד החוץ של פולין

בהנחות שלנו. הצה"ר נותקה ממשרד החוץ בזמן ממש, ועל כן עיתוני האופוזיציה אינם יכולים לייחס לנו את התנהגותה העצבנית'.⁶⁰

ואולם ז'בוטינסקי הגיע לפולין מדי כמה חודשים, ולא ידע על השינוי שחל במעמד תנועתו בעיני הממשל שם. הוא ניזון מן הדיווחים של נציגיו בפולין, ואלה כשלו באבחון המהפך שחל בהשקפת משרד החוץ של פולין בשנת 1938. בלי לדעת מהו מעמד תנועתו, הוסיף ז'בוטינסקי להמר על שותפות האינטרסים ועל הקרבה הרעיונית לממשל בפולין.

ביטוי לגישתו הבסיסית נתן ז'בוטינסקי בשני מפגשים, האחד באוגוסט 1938 עם פקידות בכירה ממשרדים שונים ועם ראשי ה'אווון'; והאחר באוקטובר של אותה שנה עם ראשי משרד החוץ. בפגישתו באוגוסט 1938 הציג ז'בוטינסקי הן את משנתו והן את דימויה של פולין בעיניו ואת ציפיותיו ממנה. לדעתו, ארץ-ישראל השלמה, שמשני צדי הירדן, מסוגלת לקלוט את כל העם היהודי, והאפשרות הזאת תהא למציאות בתוך שישים שנה. כדי שיתגשם חזון יישוב הארץ, הוא זקוק לתמיכה מדינית, ופולין היא גורם מפתח במערכת המדינית הבין-לאומית. פולין מודעת לבעיה היהודית הנובעת מכך שהיהודים הם 10% מאוכלוסי פולין ולא 0.5% כמו באנגליה, אך לעומת זאת אין היא מודעת לעצמתה: 'פולין היא מעצמה, אף שהרגשת המעצמות בפולין מזכירה את שהיה לפני עשור, כאשר דובר על מעמדה של איטליה כמעצמה... והיום היא בלי כל ספק מעצמה עולמית. גם פולין נמצאת במצב דומה ודאי בשאלה היהודית'.⁶¹

שני רבדים היו בדבריו של ז'בוטינסקי: בצד רצונו המובן להחניף לפולנים, כדי שאלה יתמכו בו, שימש אזכור איטליה עוד מטרה. בעת הפגישה השתתפה איטליה בשתי מלחמות: באתיופיה – כדי לעשותה מושבה איטלקית; ובספרד – במסע הצלב הכלל-אירופי נגד הדמוקרטיה והקומוניזם. דוגמתה של איטליה הציבה שתי הנחות סמויות, אך ברורות למשתתפים: (1) פולין יכולה להשיג לעצמה מושבה, והמאבק הזה יוכיח את כוחה; (2) יש קרבה רעיונית בין איטליה ובין פולין, וגם בינן ובין הצה"ר. ראיית ספרד כזירת הקרב בין המדינות הקתוליות היתה מקובלת על הימין הלאומני בפולין. יחסו של ז'בוטינסקי לאיטליה הציב אותה לצדה ולצד פרנקו.⁶² הגישה הרואה במציאות הפוליטית של שלהי שנות השלושים מלחמה עולמית בין העמים המאמינים באל עליון, בעלי תודעה לאומית בריאה מכאן ובין הברית של הקומוניזם והיהדות העולמית מכאן היתה נחלת חלק ממשתתפי הדיון מטעמה של פולין. תזכיר משרד החוץ של פולין מסתיים בהאשמה גורפת כי 'למנהלי המדיניות היהודית אין תועלת בהימור על מהומת המלחמה'.⁶³ נמצא שז'בוטינסקי, הנלחם בהנהגה זו, היה לבעל ברית של הימין הלאומי בפולין.

בדבריו ניבא ז'בוטינסקי כי עצמת פולין תבטא ביכולתה לאלץ את בריטניה לפתוח את שערי הארץ לרווחה להגירת היהודים בכל שטחה של ארץ-ישראל. לדבריו, אמנם העולם

60. Notatka dla Naczelnika E.I, 6.3.1938, AAN, MSZ 9908, 31

61. Notatka z rozmow z Zabotynskim w dniu 5.8.1938, AAN, MSZ 9911, str. 83-86

62. ראו למשל: J. Giertych, *Hiszpania bohaterska*, Warszawa 1937

63. AAN, MSZ 9907, str. 66

מצפה מפולין לומר את דברה בשאלת ארץ-ישראל, אבל פולין, להפתעת הכול, שותקת. פעילותה של פולין בזירה הבין-לאומית, נועדה לאפשר את קליטת יהודי העולם בארץ, והיא משתלבת ברצון היהודים לצאת את פולין. ז'בוטינסקי קישר בין סוגיית הגירת היהודים ובין מצבם של יהודי פולין, שבמרכז הווייתם עמדה החרדה מפרעות. רוב המנהיגים היהודים בפולין פנו לדעת הקהל הנאור כדי שזו תמנע את הפרעות, ואילו ז'בוטינסקי פנה ישירות למחוללי הפרעות: 'הססמה המופנית לאנטישמים הפולנים אומרת כי רק באווירה שקטה נוכל לחסל את המיעוט הלאומי בפולין'. לעומת זאת, הבהלה בקרב היהודים אינה עוזרת לפתרון הבעיה. הוא הוסיף בציניות כי 'אם פניקה יכולה להועיל ליציאה הגדולה, אזי הוא היה גורם לה כמו ידיו'. התרשמותו של הפקיד הפולני, רושם השיחה, היתה כי בעיני ז'בוטינסקי סוגיית הפרעות נבחנת לא בהיבטה האנושי, אלא בהשפעתן (המועילה או המזיקה) על הגירת היהודים. הוא ראה שלושה גורמים הפוגעים בסיכויי ההגירה: הבריטים המונעים את הקליטה בארץ; האווירה ברחוב היהודי, הרואה בקריאה להגירה תעמולה אנטישמית; וההסתדרות הציונית. הציונות שואפת להוציא מפולין את העילית היהודית ולהותיר בה 'את עדר הבהמות היהודיות'. אפילו נועד הניסוח לקרב את ז'בוטינסקי לקהל שומעיו, עצמתו הלא מקובלת הפתיעה אותם, עד שברישום השיחה נרשם 'במילותיו הוא'. ההפתעה חוזקה בהצרתו על ההזדהות עם ההנחות של 'אוזון'. לא בכדי הצהיר קולונל ונדה, ראש המטה של 'אוזון', על הקרבה הרעיונית בין תנועתו ובין ז'בוטינסקי.⁶⁴ שיחה זו עוררה רושם כי בצד שותפות האינטרסים בין הצ"ח ובין ממשלת פולין, קיימת ביניהם גם שותפות עמוקה יותר, הנובעת מיחסיהם המיוחדים. בעבר התמקדו כל פניותיו של ז'בוטינסקי אל הפולנים ברצונו שממשלת פולין תרחיב את אפשרויות הקליטה בארץ לפי התכנית הרוויזיוניסטית ותעזור בארגון האבקואציה, ואילו מעתה הועבר הדגש למאבק בין-לאומי בתכניות הבריטיות ולרחוב היהודי בפולין. תפנית זו נבעה מסיום המרד הערבי בארץ ומצמצום היקפי העלייה ארצה. בעקבות הצמצום נעשתה תכנית האבקואציה, כמו שאר תכניות עליית ההמונים, חלום תעתועים.

באוקטובר 1938 התקיימה עוד פגישה עם ראשי משרד החוץ של פולין, ובה העלה ז'בוטינסקי שתי תביעות קונקרטריות חדשות. הוא פנה לשומעיו בבקשה כי ממשלת פולין תפעיל לחץ ישיר על בריטניה, תגייס למאמציה גם את ארצות-הברית ותדרוש מעל בימת חבר הלאומים זימון ועידה בין-לאומית למען פתרון הבעיה היהודית. כאמצעי לחץ נוסף הוא ביקש את חסותה של הממשלה לפעילות מחאה יהודית עולמית. תמיכת הממשלה נועדה לתרגם את פעולת היהודים מצעד הפגנתי גרדא לעשייה פוליטית שממשלת פולין תוכל לנצל לטובת שני הצדדים.⁶⁵

בתשובתה הרשמית דחתה ממשלת פולין את הצעות הצ"ח, אם כי בניסוח דיפלומטי מאופק. לכאורה הסכימו הפולנים להצעות, אך התנאים שהציבו מנעו בפועל את ביצוען, או

⁶⁴ Notatka z rozmow z Zabotynskim w dniu 5.8.1938, AAN, MSZ 9911, str. 83-86.

⁶⁵ Notatka z konferencji prezydentem NOS...z dnia 10.10.1938, AAN, MSZ 9916, str. 28-38.

עשו אותן לא קבילות מבחינתו של ז'בוטינסקי. התנאי לכל פעולה היה תיאום בין כל הגופים היהודיים והציוניים. תנאי זה מנע את עצם הפעולה, כמו שנוכחו הכול לדעת בעקבות כישלון כינון הקונגרס היהודי בפולין, ואם בדרך נס היתה הפעולה יוצאת לדרך, אי תנועתו של ז'בוטינסקי היתה נדחפת לשוליים. כינוס הוועידה היהודית העולמית על אדמת פולין הותנה בהתגייסות מוקדמת של יהדות אמריקה ובהתחייבות כי כל הבאים לפולין יצאו ממנה בתום הוועידה. התנאי השני מצביע על הפרנויה ששררה ב־1939 בקרב פקידות הממשל בפולין אשר החליטה משום מה כי את פולין עומדים להציף גלי הגירה של יהודים. היה בתנאי הזה גם יסוד של השפלה כלפי ז'בוטינסקי: 'אם מדובר בתכנית ההגירה שהצ"ח מתכוונת להציג לפני הוועידה הבין־לאומית... הרי ממשלת פולין... חושבת כי הדיון בתכנית זו יהיה מוקדם מדי'.⁶⁶

תשובתה הרשמית של ממשלת פולין לא ריפתה את ידי ז'בוטינסקי, והוא הוסיף לדבוק בתכניתו משום שביצועה היה מותנה בתמיכת פולין.⁶⁷ בעת ביקורו האחרון בפולין, ביוני 1939, שוב פנה ז'בוטינסקי לאנשי משרד החוץ, וגם אז שמע סירוב מנומק היטב. הפולנים נימקו את התנגדותם לרעיון בחשש שכישלון הביצוע יפגע ברעיון הגירת ההמונים מפולין וביוקרת ממשלת פולין, אם זו תעניק לו את חסותה. הצלחתה של העלייה הבלתי לגלית תלויה במעטה הסודיות האופף אותה, ותכניתו, שכונתה 'הסיים של ציון', עלולה לפגוע בה. הכינוס, לפי משרד החוץ, הוא אירוע תעמולתי בלי משמעות מעשית. יחס הפולנים העיד על חששם כי רעיון 'הסיים של ציון' הוא תרגיל ביחסי ציבור, ותפקידו להשפיע על הרחוב היהודי בפולין, הזירה שבשלהי שנות השלושים נעשתה מכרעת מבחינת הרוויזיוניסטים. ממשלת פולין החליטה לנתק את עצמה מהתנועה הרוויזיוניסטית, וסירבה לשתף עמה פעולה. החשיבות שייחסו הרוויזיוניסטים לתעמולה למען העלייה הבלתי לגלית היתה קשורה לא רק לעצם ההעפלה, אלא גם להצגת יתרון התנועה, המתבטא בארגון מספר מעפילים גדול יותר מזה של העלייה החוקית, שבחסות ההסדרות הציונית. פרסום ההעפלה היה מביא רווחים פוליטיים לאנשי ז'בוטינסקי, אך יאן וגנר (Wagner), איש משרד החוץ, מתוך רצונו לעודד את ההעפלה, פסל כל אפשרות של מתן פומבי לה. נימוקיו נבעו מהחלטות הכינוס של הפקידות הבכירה בסוגיית 'ההגירה התיירותית' (בלי להזכיר את הכינוס). ההסתייגות המשמעותית ביותר מתכניתו של ז'בוטינסקי היתה מהצבתו את ארץ־ישראל כפתרון בלעדי להגירת היהודים. וגנר ניסח את תשובתו בשתי רמות: בעניין סוגיות ההגירה ומשמעויותיה הבין־לאומיות הוא היה ענייני ודיבר בלשון דיפלומטית, ואילו בדברו על 'הסיים של ציון' בהקשרה הפנים־פולני היה חד ועוין: התכנסות רבת משתתפים של יהודי פולין וחוצן־לארץ יכולה לעורר בקלות גל אנטישמי, ולגרום למהומות בתקופה בה הדבר אינו רצוי ביותר.⁶⁸ אם כן, יחס הפולנים לז'בוטינסקי ב־1939 רחוק מאוד מיחסם אליו

66. אמ"ז, ג 5/31-4, Projekt odpowiedzi ustnej dla Prz. NOS.

67. אמ"ז 1א/4/65.

68. Notatka dla Ministra w sprawie sejmiku syjonistycznego, AAN, MSZ 9918 str. 115-116; אמ"ז

ג 5/31-4, Notatka z rozmowy Wagnera i W. Zabotynskim 14.6.3, 5/31-4

בפגישותיו עמם ב־1936, אז השווה אותו הגנרל סלבווי־סקלדקובסקי, ראש ממשלת פולין, לפילסודסקי ולמשה רבנו.

הדרישה לכינוס 'הסיים של ציון' היתה מכשיר במאבק על דעת הקהל היהודית, מאבק שזירתו הטבעית היתה העיתונות היהודית. הצה"ר ייחס חשיבות רבה לזירה זו, ומעידה על כך המערכה למינוי שכטמן לעורך העיתון דער מאמענט, היוצא ביידיש. אף כי נשיאות הצ"ח החליטה פה אחד למנות את שכטמן לעורך הפוליטי של העיתון, הדרך למינוי עוררה כנראה את הסתייגותו של ז'בוטינסקי. בשיחתו של ז'בוטינסקי עם מארק קהאן, נציג בעלי העיתון ורוויזיוניסט בולט בעצמו, הוא רשם את תלונת קהאן כי שכטמן ניסה להשיג את תמיכת הפקידות בפולין ולכפות על הכול את הכרעתה. בשל גישה מעין זו נעשה הממשל בפולין בורר בתחום יהודי פנימי.⁶⁹

תזכיר סודי בעניין זה מבהיר את יחסו של הממשל בפולין לא רק לסוגיית מינוי העורך, אלא גם לרוויזיוניסטים באותה העת. משרד החוץ התנגד למינוי שכטמן, הן ברמה העקרונית, שמה יימצא כרוך בעמדות רוויזיוניסטיות בלעדיות המתאפיינות במאבק בהגירה לארצות מחוץ לארץ־ישראל, ובייחוד בוועד היהודי להתיישבות, והן ברמה המשפטית, בהיות שכטמן אזרח זר. אך חוץ מן הסוגיה הזאת הבהירה שאלת מינוי העורך את יחס הממשל בפולין לזירה הפוליטית היהודית בכלל ולרוויזיוניסטים בפרט: 'במערכת העיתון יש כמה אנשים שילכו עמנו, ויחסנו לרוויזיוניסטים אינו מן העניין. קהאן הימר לא על הרוויזיוניסטים, אלא על יחסו הנאמן לשלטונות פולין. בתנאים אלה רצוי שדער מאמענט לא יהיה לביטאון המפלגתי של הרוויזיוניסטים, אלא לעיתון המקובל על הממשל בפולין, גם אם יימצאו בו ביטויי אהדה לתנועה הרוויזיוניסטית'.⁷⁰

ואכן, בתוך פרק זמן קצר התממשו חששותיו של יאן וגנר. באביב 1939 תיאר אנטוני פפרוצקי, יועץ המחלקה הקונסולרית, את אופי התעמולה הרוויזיוניסטית בדער מאמענט: 'בימים האחרונים הדפיסה העיתונות הרוויזיוניסטית בעמודה הראשון את הידיעות על מצעד חמישים אלף ערבים אל ירושלים. הצ"ח בוורשה הוא שהמציא את הידיעה הזאת, והוא הפיץ אותה בתיבות הדואר של מערכות העיתונים היהודיים. לבד מן הרוויזיוניסטים אף עיתון רציני לא הזכיר את הסקופ מארץ־ישראל'.⁷¹ בניסיונה של התנועה הרוויזיוניסטית לגייס את דעת הקהל היהודית, לא זו בלבד שהפיצה מידע שנוצר במערכת העיתון אלא שגם ניסתה לחזור אל מיתוס השותפות בינה ובין הממשל בפולין. על כן, כך הוסיף ודיוח פפרוצקי, אונזער וועלט, ביטאון התנועה, פרסם מאמר סנסציוני בזה הלשון: 'נציגי הצה"ר, בראשות דוקטור שכטמן, התקבלו במשרד החוץ בעניין מצעד הערבים לארץ. משרד החוץ נקט מיד בצעדים הנחוצים לחיסול התקופנות הערבית־נאצית'. פפרוצקי הוסיף כי 'ידיעות מעין אלה מעוררות הגיגים עצובים לא רק בעיתונות היהודית, אלא גם בציבור הפולני'.

69. V. J. to Mark Cahan, 6.7.1938, ZIA 2780.2.11; 65/4/1 אמ"ז

70. J. Wagner, Notatka dla DDK, AAN, MSZ 9919, str. 6-7

71. Notatka dla Naczelnika w sprawie sytuacji na odcinku zydowskim, 23.3.1939, AAN, MSZ 9917, str. 109-110

דיווחי פפּרוצקי על האווירה השוררת ברחוב היהודי ביטאו את התהליך שעבר משרד החוץ של פולין בקשריו עם הרוויזיוניסטים. משרד החוץ ומחלקתו הקונסולרית החלו לעסוק בנושא היהודים, ובתוך כך הידקו את הקשרים עם ז'בוטינסקי. הצידוק לפעילותם היה עידוד הגירת היהודים וסגירת שערי המדינה בפני אלה הרוצים לשוב. ככל שפחתה הגירת היהודים מפולין עקב סגירת שערי הארץ ואי־הנכונות של המדינות השונות לקלוט את המהגרים היהודים, כן גבר עניינו של המשרד בזירה היהודית הפנימית, כדי למצוא שותפים לעידוד ההגירה. על רקע זה התהדק שיתוף הפעולה בין הממשל בפולין ובין הרוויזיוניסטים ומאוחר יותר גם עם הגופים היהודיים שניהלו מדיניות עידוד ההגירה שלא לארץ־ישראל. חיפוש של משרד החוץ אחר הגורמים המועילים מבחינתו הוליך את אנשיו להתמקד בענייני הפנים של הציבור היהודי בפולין, ומשום כך פחת עיסוקם בהגירה, והיא הלכה וגוועה. משרד החוץ היה מודע לכישלון מדיניותו; הוא כשל בעידוד הגירת היהודים באמצעות גופים יהודיים שפניהם אל ההגירה, ולא עזרה מדיניותו למנוע את כניסת היהודים לפולין על ידי שינוי חוק האזרחות.

גם מבחינתו של ז'בוטינסקי הקשרים בינו ובין הממסד בפולין החלו בציפיות גדולות ותמו באכזבה, וכנראה גם בבוז מצד הפולנים. ירידת מעמד הצ"ח בממסד בפולין לא נעלמה מעיניו של ז'בוטינסקי. הוא הטיל את האשם במצב שנוצר על נציגיו בפולין, שעבודתם 'הזיקה הן לפופולריות והן לעצם העקרונות שהוא הטיף להם'. הוא גם לא העריך את ההעפלה ואת ההכשרה הצבאית, שני מוקדי העשייה של הרוויזיוניסטים בפולין. לדברי בן שיחו, התלונן ז'בוטינסקי כי 'אפשרויות ההגירה לארץ־ישראל מוצו, ואין הוא מאמין ב'הגירה תיירותית''. בנושא האחר הוא היה נחרץ אף יותר 'כל מיני פלישות של הצבא היהודי וכיבוש הארץ בנשק הם אשליות'. בסופו של דבר נותרה לו אפשרות התעמולה בלבד, בדמות 'הסיים של ציון'. שעתה של האפשרות הזאת תגיע בקרוב בגלל שתי סיבות: 'בריטניה הגדולה חדלה מלהיות שותפה של היהודים, ואלה זקוקים לשותפה חדשה. פעילות היהודים עשויה לשנות את ארץ־ישראל לקונדומיניום של אנגליה, צרפת, ארצות־הברית ובסופו של דבר, גם של פולין. עד שיקרה הדבר, על היהודים להתכונן, ולגבש נימוקים המתאימים לשעת ההכרעה'. ז'בוטינסקי האמין כי בינתיים יעבור מתח המלחמה, דעת הקהל תפנה משאלות המלחמה להיבטים חברתיים־כלכליים של השאלה היהודית, והמעבר יגרום לגל של אנטישמיות אלימה.⁷²

בשיחתו חזר ז'בוטינסקי לאשליות שהיו לו בכל שנות שיתוף הפעולה עם הממשל בפולין: האמונה בעצמת פולין והאמונה כי מספר השנים שעומד לרשותו – די בו כדי להגשים את חלום האבקואציה. לדעתו, המשבר שהיתה נתונה בו תכנית עשר השנים נבע לא מחולשותיה האימננטיות, אלא מחולשת האנשים שביקשו להגשימה. ז'בוטינסקי נשאר נאמן גם לתפיסתו הבסיסית כי גאולת הארץ תבוא מעליית המונים הנשענת על תמיכה של מעצמה אירופית. בשנות השלושים הוא האמין כי מעצמה כזו היא פולין. ההעפלה היתה בעיניו מכשיר נוח

A. Paprocki, Sprawozdanie z rozmowy...z Zobotynskim, AAN, MSZ 9918, str. 107-108 .72

לניגוח ההסתדרות הציונית ולא פתרון למצוקותיו הדמוגרפיות של היישוב בארץ או של העם היהודי בגולה. גם הפתרון הצבאי חייב צבא סדיר במדים ולא גוף ממוש שלוחם בשיטות גרילה. התפיסה הצבאית שהתגבשה בקרב תלמידיו בפולין והובילה להקמת האצ"ל והלח"י היתה זרה לו.

סיכום

שלוש השנים שקדמו לפרוץ מלחמת העולם השנייה היו שנים טרגיות. אנו, ממרחק של שנים, נוטים לראות בהן טרגדיה בגלל המלחמה והשואה שבאו בעקבותיהן, ולעומת זאת בני התקופה, שהיו פעילים בהן, ראו בהן טרגדיה לא בגין תוצאותיהן, אלא בשל כישלון תכניותיהם. המאמר עסק בשולי הדרמה בלבד, ועל כל פנים כל משתתפיה הרגישו באבדן ההודמנויות, שדחק אותם לדרך ללא מוצא. יהודי פולין האמינו, עד אמצע שנות השלושים לפחות, כי הם מצאו דרך להשפיע על סדר העניינים הפוליטי של פולין המתחדשת. הקובץ המהודר היהודים בפולין המתחדשת היה ביטוי לאמונה זו. מ־1935, בעקבות חוקת אפריל ומות פילסודסקי, החלה האמונה הזאת להתפוגג. ליהודים כציבור ברור היה כי ההגירה מפולין היא פתרון לבודדים ולקבוצות, אך לא לכלל הקהילה היהודית בפולין. ההנחה הזאת, אם נאמרה גלויות או תורגמה לפעולות, הלכה למעשה, בלי הכרזות, עמדה בבסיס העשייה הפוליטית והתרבותית של יהדות פולין, גם התנועה הציונית, שדגלה בעלייה לארץ־ישראל, ידעה שביכולתה להוציא מפולין חלק קטן בלבד מכלל הציבור, ויש להילחם על זכויותיהם האזרחיות והאנושיות של הנותרים במולדתם. המושג 'חיסול הגלויות' נולד בתנועה הציונית רק משחיסל היטלר את ריכוז היהודים במזרח אירופה. עם זאת, ההתפתחויות בשנים 1935-1936 הפיחו תקווה כי אפשר להעלות ארצה יהודים כה רבים עד אשר תהא משמעות דמוגרפית לעלייתם הן באירופה והן בארץ־ישראל. גלי העלייה של שנתיים אלה הביאו ארצה כמעט 100 אלף יהודים, מהם כמעט 50 אלף מפולין, ונוצרה הרגשה שאם תימשך העלייה באותם ממדים, תשתנה התמונה הן בארץ־ישראל והן בפולין. נתונים אלה לא השפיעו בפועל על גודלה של יהדות פולין, ואף על פי כן השפיעו על הלך הרוח בשתי המסגרות, הממסד בפולין והתנועה הרוויזיוניסטית, שבחיפוש אחר פתרון 'השאלה היהודית' בפולין השליכו יתרון על ההגירה וראו בה פתרון מוחלט.

הדיון במה שהגדיר הציבור הפולני 'השאלה היהודית', נולד בראשית הוויכוח על דרכי המודרניזציה של פולין. תוכן הוויכוח אינו מן העניין כאן; יש לתת את הדעת לגישה המקובלת אז: בקהילה היהודית ראו את אחד הגורמים לפיגורה של פולין, ואם ברצונה של פולין להיות מדינה אירופית, עליה לדאוג שהיהודים בה יהיו בעלי תרבות העוסקים בעיסוקים שונים מאלה המסורתיים. ההנחה הבסיסית היתה כי אפשר לשנות את היהודים ולעשותם אזרחים מועילים ותרבותיים. בשלהי המאה הי"ט, על רקע גלי ההגירה הגדולים מפולין, ובייחוד מגליציה ההבסבורגית, התפתחה באנדציה, האגף הלאומני, גישה הרואה בהגירתם

של היהודים מפולין פתרון יחיד ל'שאלה היהודית'. אף שנמנו בכירי משרד החוץ של פולין עם מחנה פילסודסקי, הופנמה גישתו של המחנה הפוליטי היריב, האנדציה. התהליכים של אמצע שנות השלושים ביססו את האמונה כי ניתן להיפטר מן היהודים באמצעות הגירה. כאמור, כ־50 אלף, יהודים היגרו לארץ־ישראל וניתוספו לרבבות יוצאי פולין ביישוב, עד שנעשה היישוב סניף של קהילת היהודים בפולין. היהודים האלה יצרו את האשליה כי אם לא יופרע התהליך, אפשר יהיה בתוך שנים ספורות להעלות את רוב יהדות פולין ארצה. האשליה הזאת יצרה הרגשה של אופוריה, על כל פנים אצל צמרת הממשל בפולין, והיא שהדריכה את הממשל במגעיו עם ז'בוטינסקי, ממש כשם שהיתה הבסיס לאדישותה בעת הפרעות שפרעו אנטישמים ביהודים. דעיכת העלייה ארצה ב־1937 העלתה על סדר יומה של הנהגת פולין אפשרות אחרת, של הגירת היהודים למושבות בשליטת פולין, כשאלה יירכשו. מלחמת איטליה בחבש הזינה בקרב דעת הקהל הפולני הלאומני את האמונה כי לא זו בלבד שכיבוש המושבות רצוי, אלא הוא גם אפשרי. בעקבות מלחמתה של איטליה בחבש האמין הציבור הלאומני בפולין כי הרחוב היהודי היה ער לקשר בין הדברים האלה ולהשלכותיהם עליו. הצלחת תכניותיו של משרד החוץ היתה מותנית בשניים: (א) הגירת היהודים חייבת להיות חד־כיוונית, ועל כן יש למנוע את שיבת המהגרים; (ב) יש למצוא גורם ברחוב היהודי שישכנע את המוני ישראל כי עליהם לצאת את פולין.

הקשרים בין הממסד בפולין ובין ז'בוטינסקי התפתחו על רקע המגמות האלה. בשנים 1934-1936 התנועה הרוויזיוניסטית בכלל ומנהיגה ז'בוטינסקי בפרט היו שרויים במגז מהפכני. התנועה החמיצה את ההזדמנות לכבוש את התנועה הציונית בבחירות 1933, ונדחקה אל מחוץ לגדר בעקבות דחיית הסכם לונדון על ידי תנועת העבודה. כעת שאפה התנועה לבנות את עצמה כגורם שווה ערך להסתדרות הציונית. הצלחת הציונות הממוסדת להעלות כ־100 אלף עולים בשנתיים עוררה את החשש כי בתחרות בין שתי התנועות, לא זו בלבד שתנצח התנועה הציונית, אלא שהצלחתה תמחוק את הזרם הרוויזיוניסטי. לדעתי, זהו הבסיס לחרדה שאחזה אז בז'בוטינסקי. לפי זיכרונותיו של יוסף שטמון, ז'בוטינסקי חזר ואמר אז 'נודרו, רבותי, נודרו. אין פנאי. להודרו'.⁷³ לעומת זאת, תלמידיו נוטים לייחס את האמירה ליכולתו הנבואית לחזות מראש את השואה. קשה לייחס תכונות נבואיות לאדם שבקיץ 1939, אחרי מינכן וחיסול צ'כוסלובקיה, אחרי זבונשין וליל הבדולה, היה משוכנע כי לא תפרוץ מלחמה, והסכנה הצפויה ליהודי מזרח אירופה היא רדיפות כלכליות של האנטישמים המקומיים ולא מדיניות ממלכתית של חיסול (בלי להגדיר מושג זה) של יהדות אירופה. מול ההצלחה של המערכות הקיימות הציב ז'בוטינסקי את תכנית עשר השנים, ובמרכזה אבקואציה. גם תכנית עשר השנים נשענה על ההנחה כי לא תפרוץ מלחמה, כמו שנזקק הממסד בפולין לגורם פנימי שיעודד את ההגירה בקרב היהודים, כך נזקק ז'בוטינסקי לגורם ממלכתי שיתמוך בתכניתו, אך שיתוף פעולה זה היה בעוכרי שני הצדדים. צמיחת הרגשות האופוזיציוניים בקרב יהודי פולין מכאן והמרד הערבי בארץ־ישראל מכאן געעו

73. י' שטמון, זאב ז'בוטינסקי, פרשת חייו, ג, תל־אביב 1959, עמ' 90.

בשני הצדדים והחלישו אותם. אמנם לא נמצאו עד כה המסמכים המצביעים על נקודת הזמן המדויקת שבה החליטו הרשויות בפולין להינתק מן המגמה הארץ-ישראלית ובעקבות זאת מן הרוויזיוניסטים, אבל יש להניח שהיה זה במחצית הראשונה של 1938. ז'בוטינסקי לא ידע על שינוי מגמה זה, והמשיך לפעול במסלול שבחר שנתיים ימים קודם לכן. הוא הוסיף לראות בממשלת פולין שותף אסטרטגי, ואילו זו, ובעיקר משרד החוץ, עשתה אותו ואת אנשיו קרדום לחפור בו. שיתוף הפעולה בין הרוויזיוניסטים ובין הממסד בפולין התקיים בתחומים מוגבלים כמו עידוד ההעפלה של רוויזיוניסטים ומתן הכשרה צבאית (מוגבלת מאוד) לאנשי אצ"ל. נציגי ז'בוטינסקי בפולין ראו בעשייה זו חלק מהגשמת תכניתו של ז'בוטינסקי, ולעומת זאת הפולנים ראו בה עיסוק שולי בלבד, והשקיעו בוועד היהודי להתיישבות. ז'בוטינסקי כנראה הבין את הכפילות הזאת והתאכזב משליחיו בפולין. בשלב זה לא היו לו הצעות אחרות; הוא הוסיף לדבוק בתכניתו הישנה אך הוסיף לה ממד הפגנתי כמו 'הסיים של ציון'. פרוץ מלחמת העולם השנייה, שלדעת תלמידיו הוכיח את צדקתו, גרם לז'בוטינסקי לשוב לעמדות הפתיחה הרעיוניות שלו. בקיץ 1939 הוא אמר לשומעיו הפולנים כי תם שיתוף הפעולה עם בריטניה ועל היהודים לחפש שותפים חדשים, ואילו חודשים ספורים לאחר פרוץ המלחמה הוא חזר לעמדתו הישנה של שיתוף פעולה עם הבריטים. ז'בוטינסקי דחק אל מחוץ להיסטוריוגרפיה הרוויזיוניסטית את קורות מעשיו בתקופה הנבחנת במאמר זה ומחקר בחודשי חייו האחרונים את עמדותיו ואת אשר הטיף לו אז.

יוסף שכטמן היה לא רק הביוגרף של ז'בוטינסקי, אלא גם משתתף פעיל, ובספרו רב-המדדים על חייו ז'בוטינסקי קרא ליהסי ז'בוטינסקי עם הממסד בפולין 'מדיניות הבריתות'. שכטמן הגדיר מדיניות זו כ'שיתוף פעולה עם ממשלות המדינות המעוניינות במישרין במציאת מקומות הגירה לתושביהן היהודים, וניצול השפעתן להבטחת האמצעים להעברה המונית לארץ-ישראל'.⁷⁴ בפרק המוקדש לנושא בביוגרפיה של ז'בוטינסקי, שכטמן מתאר בפורטרוט את יחס הפולנים לז'בוטינסקי בבחינת שווה בין שווים, מהול בהערצה לז'בוטינסקי. לורנס וינבאום, החוקר האמריקני, הגדיר את היחסים כ'נישואי נוחות'. עושה רושם כי הוא הרגיש בעצמו בהפרזה בהצגת היחסים על בסיס זה בצטטו את מארק קהאן, שהיה כאמור מראשי הרוויזיוניסטים בפולין: 'במסדרונות משרד החוץ רואים בחיבה את דרישותינו הפוליטיות. אנחנו פילגש שנעים לראותה, אך לא אישה חוקית. אותנו אין לוקחים לתאטרון'.⁷⁵ קהאן רשם הערה זו ב-1937, כאשר הרומן בין ז'בוטינסקי ובין אנשי משרד החוץ היה בשיאו. כעבור חודשים מספר התברר כי גם הערכה זו היתה מופרזת. משרד החוץ של פולין לא האמין בנאמנות של אף ארגון יהודי, אפילו היה זה יציר כפיו, כמו הוועד היהודי להתיישבות. הדבר היה נכון אף יותר בעניין הרוויזיוניסטים; להם היה סדר יום משלהם. הקריאה בדיוני ישיבת הקונסולים הפולנים בגרמניה, שאליה התייחסתי למעלה, מוכיחה כי לא היה אפשר לשותף פעולה עם אף מסגרת יהודית, גם זו הרוויזיוניסטית. ז'בוטינסקי

74. שם, עמ' 115.

75. L. Weinbaum, *A Marriage of Convenience*, p. 228, ראה לעיל הערה 44.

יחסים מסוכנים: זאב ז'בוטינסקי ומשרד החוץ של פולין

האמין שיש אפשרות של שיתוף אינטרסים אובייקטיבי, אפילו עם גוף כמו ה'אוזון', והשלה את עצמו ואת ההולכים בעקבותיו. משרד החוץ בפולין לא ראה בקשריו עם הרוויזיוניסטים קשר עם בעלת ברית או קשר של נישואי נוחות. הם אפילו לא היו בעיניו יחסי אדון-פילגש, כהגדרת קהאן, כי פילגש יש רק אחת. מנקודת מבטם היו אלה 'יחסים מסוכנים', כשמו של אותו רומן צרפתי אריסטוקרטי שהתאים לאנשי משרד החוץ של פולין כי כה רבים מתבריו התהדרו בתוארי אצולה.